

Rotterdam.

Sterker door.

Herstel- en vernieuwingsagenda

Rotterdamse economie.

Gemeente Rotterdam

Voorwoord

In maart van dit jaar presenteerden wij de Economische Verkenning Rotterdam en vertelde ik met trots dat de economie van Rotterdam groeide en in de basis sterker en diverser werd, en dat we die kracht moesten gebruiken om bijvoorbeeld het MKB weerbaarder te maken tegen toekomstige tegenslag. Corona doemde op dat moment al op, en drie weken later zat heel Nederland in een “intelligente lockdown”. Inmiddels weten we dat COVID-19 nog wel een tijdje onder ons zal blijven en ons dagelijks leven zal beheersen.

Rotterdam wordt door de Coronacrisis hard getroffen. Veel wat in de afgelopen jaren is opgebouwd en wat Rotterdam aantrekkelijk maakt om in te wonen en te werken, de ontmoetingsfunctie van de stad, wordt door de Coronacrisis in de kern geraakt. In meerdere sectoren zien Rotterdamse bedrijven en ondernemers hun bezoekers thuisblijven en hun omzet drastisch dalen, met grote sociaaleconomische problemen tot gevolg. Om ook deze crisis te boven te komen, is er werk aan de winkel.

De Rijksoverheid heeft al een flink aantal maatregelen genomen om de effecten van de Coronacrisis te verzachten. Dat geldt ook voor de gemeente Rotterdam.

Maar voor de lange termijn zijn aanvullende maatregelen nodig. Deze crisis heeft aangetoond hoe groot de noodzaak is om onze economie te vernieuwen en daarmee het toekomstig verdienvermogen van Rotterdam veilig te stellen. Daarom kiezen we ervoor om de transities naar een digitale, duurzame en circulaire economie te versnellen. We zetten in op innovaties in het bedrijfsleven, in de haven, in het onderwijs en in de medische zorg. We helpen innovatieve start-ups aan investeerders. We zien kansen voor het versterken van

de Rotterdamse maakindustrie. En we helpen MKB'ers om in versneld tempo digitaler en duurzamer te ondernemen en daarmee weerbaarder te worden. Maar we investeren ook in Rotterdamse werknemers door hen te ondersteunen in her-, om- en bijscholing, en in het versneld benutten van de kansen van digitalisering en verduurzaming.

En dat doen we niet alleen. Onder de noemer Rotterdam. Sterker door werken we samen met de stad aan herstel en vernieuwing. Herstel om de impact van de Coronacrisis te verzachten en weer terug de keren naar onze solide economie basis van begin dit jaar. Als we iets hebben geleerd uit de vorige crisis is het wel dat we moeten investeren om sterker uit de crisis te komen. Dit is ook precies wat we gaan doen. Zo investeren we in projecten die de leefbaarheid en aantrekkelijkheid van de stad versterken. De uitvoering van zeven stadsprojecten en het versneld realiseren van de woningbouw zijn hier voorbeelden van. We versterken de levendigheid in de stad en zetten vol in op de aanpak van leegstand en het weer bruisend maken van winkelstraten en -gebieden. En we gaan, zodra dit verantwoord is, weer door met het aantrekken van bezoekers om zodoende horeca, cultuur en winkelgebieden te helpen een inhaalslag te maken.

Ik hoop dat u allemaal met ons mee doet en inspiratie haalt uit deze koers voor een aantrekkelijk, sterk en vernieuwend Rotterdam.

Barbara Kathmann
Wethouder economie, wijken en kleine kernen

Management Samenvatting

1. Doel en aanpak

De coronacrisis laat wereldwijd zijn sporen na. Het CPB verwacht voor dit jaar een krimp van de Nederlandse economie van ongeveer 6%¹. Ook de gevolgen voor de Rotterdamse economie zijn fors. Aansluitend op Europese, nationale en regionale initiatieven heeft de gemeente Rotterdam, samen met de stakeholders in de stad en de regio, de Herstel- en vernieuwingsagenda voor de lange termijn opgesteld.

De Herstel- en vernieuwingsagenda moet antwoord geven op de vraag hoe Rotterdam in het post-coronatijdperk de weg terugvindt naar een gezonde, veerkrachtige en onderscheidende economie. En dan bedoelen we een economie die circulair, digitaal, energie neutraal en inclusief is.

De agenda bevat voorstellen die het college al heeft genomen of de komende maanden gaat nemen. Zo wordt er nu al gewerkt aan een winterprogramma. Uiteraard als onderdeel van Rotterdam. Sterker door.

We hebben de Herstel- en vernieuwingsagenda samen met onze belangrijkste partners in de stad en regio gemaakt. Een regiegroep bestaand uit vertegenwoordigers van de MRDH, InnovationQuarter, Rotterdam Partners, Erasmus Universiteit en de gemeente Rotterdam had hierbij de leiding. Om inzicht te krijgen in de belangrijkste uitdagingen en maatregelen voor de economie is er gebruik gemaakt van scenarioplanning. De scenario's dienen als toetsingskaders voor de langere termijn maatregelen.

2. Impact van de Coronacrisis op de Rotterdamse regio

De Rotterdamse economie wordt hard geraakt. De verwachte krimp in 2020 bedraagt 6,4%² en het verwachte werkloosheidspercentage van 2021 zelfs 8,8%. De regio wordt echter minder hard geraakt dan de Metropoolregio Amsterdam (-9%)³.

¹ CPB, juniraming, 2020

² NEO/EUR, Impact van de Corona-epidemie op Rijnmond, MRDH en provincie, 2020

³ SEO, economische impact Coronacrisis MRA 2020, scenario 2

De economie krimpt harder dan de MRDH en de provincie doordat in onze regio de stedelijke sectoren, detailhandel en dienstverlening groter zijn. Ook is de gevoeligheid voor de wereldhandel in onze regio groter dan in de MRDH of in Zuid-Holland.

	Rijnmond	MRDH	Zuid-Holland
BRP groei %			
2019	1,5	1,7	1,3
2020	-6,4	-6,0	-6,0
2021	1,1	2,5	1,0
Werkgelegenheid groei %			
2019	2,0	2,2	1,8
2020	-3,4	-3,2	-3,1
2021	-3,1	-2,8	2,8
Werkloosheid			
2019	4,6	4,4	3,9
2020	7,5	7,2	6,4
2021	8,8	8,5	7,5

Figuur 0.1: Impact Coronacrisis Rotterdam

Bron: NEO/EUR 2020

De coronacrisis heeft op de Rotterdamse economie de volgende gevolgen:

- Digitalisering versneld, energietransitie en circulariteit onder druk
- Kansenongelijkheid neemt toe onder kwetsbare groepen als jongeren, ZZP'ers.
- Veerkracht, ontmoetingsfunctie, innovatiepotentieel en aantrekkingskracht van de stad aangetast
- Vernieuwing en investeringsvermogen bedrijfsleven onder druk

- Sectoren maritiem, retail, cultuur, toerisme en horeca hard geraakt
- Mobiliteit gewijzigd: OV afgenomen, gebruik auto, fietsen en wandelen nemen toe
- Profiel Rotterdam Life Sciences & health cluster versterkt

3. Lessen en toekomstkaders richting herstel en vernieuwing

3a. Adviezen voor herstel en vernieuwing

Diverse kennisinstellingen, onderzoeksinstituten, planbureaus en banken hebben hun inzichten over de aanpak naar herstel en vernieuwing uitgebracht. De meeste relevante zijn betrokken in de uitwerking van deze agenda:

- Steun- en overbruggingsmaatregelen naar bedrijven niet te lang doorvoeren. Deze remmen op lange termijn de innovatie en arbeidsmobiliteit.
- Maatregelen gericht op transitie van werk naar werk en de energietransitie hebben een positief effect op het lange termijn herstel.
- Stimuleer de bouw- en maakindustrie want deze versterken op hun beurt weer andere sectoren.
- Voor een economie die getroffen is door een vraagschok, een aanbodschock en een vertrouwensschok is anticyclisch investeren van groot belang. Hoe eerder dit gebeurt, hoe beter.
- Horeca en sport- en culturele voorzieningen faciliteren ontmoetingen tussen mensen. Hiermee stimuleren ze indirect innovatie en een regionaal vestigingsklimaat.
- Het aantrekken, behouden en ontwikkelen van talent is van groot belang voor de ontwikkeling van een veerkrachtige economie.

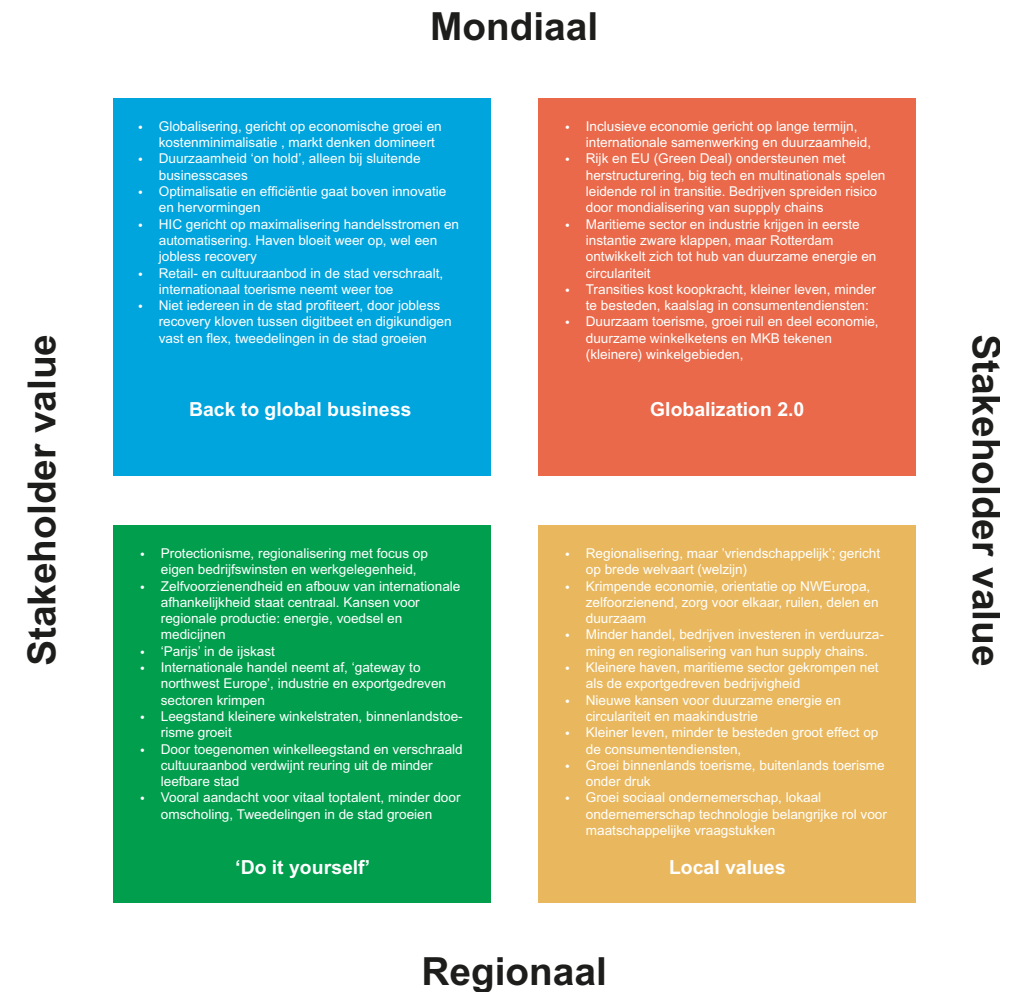
3b. Scenario's voor de toekomst

De toekomst is helaas onzeker. Daarom is er gebruik gemaakt van scenarioplanning. In de scenario's is gekozen voor twee kernonzekerheden:

- Mondiaal versus regionale supply chains en handelsstromen
- Shareholder value versus stakeholder value. Oftewel individuele winstmaximalisatie en groei van BBP (shareholder value) versus het brede welvaartbegrip, inclusiviteit en een balans tussen economie en milieu (stakeholder value)

Dit leidt tot vier kwadranten. De kwadranten van het gekozen assenkruis vormen het

uitgangspunt van de vier scenario's. De scenario's zijn vier sterk uiteenlopende verhalen van de toekomst. Ze zijn extreem, maar wel denkbaar. Vanuit deze vier sterk uiteenlopende optieken bekijken we de economie van Rotterdam in het post-coronatijdperk. Rotterdam

Figuur 0.2: Scenario's Rotterdamse economie

kan niet kiezen welk scenario het wordt. Zoveel invloed hebben we niet. Wel kunnen we onze ambities afzetten tegen de scenario's en ons zo voorbereiden.

3c. Afwegingskader

Voor deze agenda zijn een afwegingskader en algemene uitgangspunten opgesteld.

De impact van de coronacrisis, de lessen voor herstel en vernieuwing en de opgestelde scenario's vormden hiervoor de basis.

Voor de maatregelen hebben we rekening gehouden met de volgende voorwaarden: financiële en juridische uitvoerbaarheid, draagvlak onder stakeholders, de robuustheid van de maatregelen en aanvullend op internationale, landelijke en regionale afspraken.

De economisch sturende criteria dragen bij aan de doelstellingen van de Herstel- en vernieuwingsagenda. De voorgestelde maatregelen dienen aan een aantal van deze criteria te voldoen. Hierbij is ook gekeken naar de evenwichtigheid van het maatregelenpakket. De criteria hiervoor zijn:

- Veerkracht van de economie (brede sectorstructuur, innovatie en arbeidsmarkt)
- Toekomstbestendige werkgelegenheid en ondernemen
- Economisch verdien- en investeringsvermogen
- Multipliereffect in de economie
- Toekomstvast en robuustheid
- Vestigingsklimaat
- Brede welvaart

4. Maatregelen naar herstel- en vernieuwing

De transitie naar een circulaire, duurzame, digitale en inclusieve economie blijven centraal staan. Sterker zelfs, het liefst willen we ze versnellen.

We richten ons dan ook op die onderdelen van het zogenaamde ecosysteem die nodig zijn voor de ontwikkeling van een nieuwe economie. Denk hierbij aan de aanwezigheid van voldoende talent, een goede digitale infrastructuur, ruimte voor programmering en ontmoeting en toegang tot investerend vermogen. Dit draagt allemaal bij aan een aantrekkelijk vestigingsklimaat.

Voor herstel en vernieuwing van de Rotterdamse economie komen wij op basis van de impactanalyse, scenario's voor de toekomst, aanbevelingen van kennisinstututen en gesprekken met stakeholders tot de volgende zes sporen:

- Human capital (opleiden, banen, talent)
- Brede sectorstructuur (haven en stad)
- Economische transitie (digitaal, energie en circulair)
- Economische aantrekkingskracht van de (binnen)stad
- Nieuw ondernemerschap en innovatie ecosysteem
- Dienstverlening en launching customer (service aan de stad)

Deze opgaven lopen op onderdelen in elkaar over. Human Capital is bijvoorbeeld onderdeel van het ecosysteem en hangt sterk samen met de andere opgaven. De transitie grijpen direct in op de opgave brede sectorstructuur.

In de sporen maken we onderscheid tussen drie type maatregelen.

1. Intensiveren: Deze maatregelen zijn robuust en no-regret. Sommige maatregelen zijn al besloten, of vinden we terug in de begroting voor 2021. Zij worden dit of volgend jaar uitgevoerd.
2. Prioriteren: Deze maatregelen en agenda's worden het komende jaar uitgewerkt. Afhankelijk van de ontwikkelingen van de coronacrisis kunnen we hier voorstellen aan toevoegen, aanpassen of verwijderen.
3. Focus houden: Deze maatregelen zijn al gestart of in uitvoering. Het is belangrijk dat we de focus leggen of houden op herstel en vernieuwing van de Rotterdamse economie. Binnen iedere portefeuille wordt bekeken waar de kansen voor herstel- en vernieuwing liggen.

5. Uitvoering

5a. Organisatie

Opzet is om zes specifieke meerjaren sporen op te zetten waarbij voor elk spoor een trekker binnen de gemeente wordt benoemd. De trekkers creëren flexibele teams die waar aanwezig aansluiten op de huidige overlegstructuren. Deze teams zijn binnen de gemeente clusteroverstijgend en zoeken de samenwerking met onze partners in de stad en regio. Zo hebben we niet alleen een integrale opgave maar ook een integrale aanpak.

Herstel- en vernieuwingsagenda Rotterdamse economie op langere termijn

6 sporen	1. Human capital	2. Brede sector-structuur	3. Economische transities	4. Aantrekkingskracht stad	5. Innovatie ecosysteem	6. Dienstverlening
Intensiveren	<ul style="list-style-type: none"> Scholingsfonds 	<ul style="list-style-type: none"> Health campus Digideal/E-health 	<ul style="list-style-type: none"> MKB010>>next Versnelling ETB/energievouchers Actieprogramma digitaal Energietransitiefonds 	<ul style="list-style-type: none"> Herstel aantrekkingskracht (binnen)stad Woningbouw 7 stadsprojecten Noodfonds cultuur Recovery leisureplan 	<ul style="list-style-type: none"> Vouchers voor startups Mobiliteit/MICR Proof of concept (UNIIQ) 	<ul style="list-style-type: none"> Coronaloeket
Prioriteren	<ul style="list-style-type: none"> Economie & arbeidsmarkt Talent attraction programma Investerings koppelen aan banen 	<ul style="list-style-type: none"> Revival maakindustrie/ Spaande Polder Maritieme herstelagenda Nieuwe propositie health cluster 	<ul style="list-style-type: none"> Stedelijke agenda circulair/energie Verduurzamen maatsch. vastgoed Verduurzamen bedrijventerreinen Waterstofhub 	<ul style="list-style-type: none"> Nieuwe werkconcepten en woon-werk milieus Versnellen onderhoud maatschappelijk vastgoed 	<ul style="list-style-type: none"> Vervolfinanciering start ups en scale ups (COL) Sleuteltechnologieën Agenda campussen en fieldlab Citylab010 	<ul style="list-style-type: none"> Duurzaam en innovatief inkopen Launching customer Relatiebeheer collectieven Ondernemen 010 Ondernemersballe
Focus houden	<ul style="list-style-type: none"> Leerwerkakkoorden Talent UP programma IT-campus 	<ul style="list-style-type: none"> Rotterdam maritime capital Energietransitie/ circulair haven M4H/RDM 	<ul style="list-style-type: none"> Autonoom en emissieloos varen W2C Smart energy systems 	<ul style="list-style-type: none"> Schiekadeblok Visie toerisme Cultuurcampus Cultuurvisie Kader evenementen 	<ul style="list-style-type: none"> Up! Programma (door)ontwikkeling innovatiehubs Doorontwikkelen publieke programmering 	<ul style="list-style-type: none"> Accountmanagement Programma anders geregeld Bedrijfscontact-functionarissen

Periodiek monitoren en aanpassen maatregelen op basis van vier scenario's

Figuur 0.3: Sporen en maatregelen herstel en vernieuwing

De maatregelen kunnen zowel door de gemeente als een van de stakeholders getrokken worden.

De zes sporen gebruiken we ook als sturingsinstrument richting onze partners voor subsidies en als uitgangspunt voor samenwerking op nationaal en Europees niveau zoals bij de groeiagenda, het uitbouwen van kennis en innovatiesystemen rondom campusontwikkelingen, digitalisering en de maakindustrie. Rond de zes sporen vormen we zo (nieuwe) coalities die zich richten op concrete acties en resultaten in de stad. Alleen door samenwerking op inhoud en gezamenlijk investeren kunnen we tot een robuuste en veerkrachtige economie komen.

5b. Monitoring

Toekomstscenario's vormen een toetsingskader van de maatregelen voor deze Herstel- en vernieuwingsagenda. Op dit moment gaan wij uit van een gelijke waarschijnlijkheid van de scenario's voor de komende 5-10 jaar. Echter, door ontwikkelingen en veranderingen die de komende maanden en jaren gaan optreden in het verdere verloop van de pandemie, zullen bepaalde richtingen die nu nog onzeker zijn, meer vorm en richting gaan krijgen. Wij zullen daarom structureel monitoren hoe bepaalde onzekerheden en trends zich gaan ontwikkelen. Door samen te kijken welke scenario's 'dichterbij' lijken te komen, kunnen we tijdig bijsturen door bepaalde maatregelen op te schalen en te versnellen of om bepaalde accenten toe te voegen of te veranderen. Halfjaarlijks gaan wij de voortgang van deze Herstel- en vernieuwingsagenda monitoren op voortgang en effecten van de maatregelen.

5c. Financiering

Voor de financiering van deze herstel- en vernieuwingsagenda werken we aan vijf financieringsstromen.

- Herprioriteren van bestaande inzet binnen de economische portefeuille
- Herpositioneren van lopende programma's
- Enecomiddelen
- Intensiveren en nieuwe claims
- Cofinanciering

De volgende maatregelen zijn reeds besloten, of worden voor de begroting 2021 ter besluitvorming voorgelegd aan de gemeenteraad en zijn/gaan nog in 2020 in uitvoering:

- Rotterdams Scholingsfonds
- Smart Health tech campus
- Digideal E-health
- MKB010>>Next
- Versnelling ETB/brede energievouchers
- Energietransitiefonds
- Herstel economische aantrekkingskracht (binnen)stad
- 7 Stadsprojecten
- Versnelling woningbouw
- Recoveryplan leisure
- Vouchers aan startups voor innovatietrajecten tbv MKB en multinationals
- Financiering proof of concept (UNIIQ)
- Mobiliteitsinnovatie oa Mobility city innovation campus
- Digitale voorbeeldstad & CDO office
- (verlengen) Noodsteun culturele en sport instellingen en Rotterdamse iconen
- Inrichten Coronaloket

Maatregelen genoemd onder prioriteren worden de komende 1-2 jaar uitgewerkt en worden tevens gefinancierd via de vijf eerder genoemde sporen.

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Management Samenvatting	3
1. Inleiding	9
1.1 Aanleiding	9
1.2 Doelstellingen	9
1.3 Aanpak	11
2. Impact coronacrisis	12
2.1 Economie pre-Corona: naar een brede, veerkrachtige en vernieuwende economie	12
2.2 Impact Coronacrisis op Rotterdam	13
2.2.1 Landelijk beeld	13
2.2.2 Impact op Rotterdam	14
3. Lessen en toekomstkaders richting herstel en vernieuwing	17
3.1 Lessen en adviezen voor herstel en vernieuwing	17
3.2 Scenario's voor de toekomst	18
3.3 Afwegingskader voor maatregelen	19
4. Maatregelen	21
4.1 Human Capital	23
4.2 Brede sectorstructuur	24
4.3 Transitie naar een nieuwe economie	25
4.4 Aantrekkingskracht (binnen)stad	27
4.5 Nieuw ondernemerschap en innovatie ecosysteem	29
4.6 Dienstverlening en launching customer	31
5. Organisatie, monitoring en financiering	32
5.1 Organisatie en uitvoering	32
5.2 Monitoring en bijsturing	33
5.3 Financiering	33

Bijlage 1: overzicht leden regiegroep en externe klankbordgroep

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

De coronacrisis laat wereldwijd zijn sporen na. Het CPB verwacht een krimp van de Nederlandse economie van 6% in 2020⁴. De coronacrisis heeft geen economische oorzaak en verschilt hiermee van de bankencrisis van 2008. De economische en sociale effecten van coronacrisis zijn echter veel groter dan die van de bankencrisis. Er is sprake van drie economische schokken die tegelijkertijd plaats vinden;

1. Het aanbod en productiecapaciteit is weggevallen (aanbodschok),
2. consumenten stellen aankopen uit en kunnen beperkt uitgeven (vraagschok) en
3. het vertrouwen in de toekomst neemt af (vertrouwensschok).

De gevolgen voor de Rotterdamse economie zijn fors. Sectoren als horeca, retail, toerisme, de petrochemische industrie, de culturele sector en het maritieme cluster worden hard geraakt. Ook specifieke bedrijfspgroepen als ZZP'ers, sociaal ondernemers en start- & scale-ups zien hun inkomsten teruglopen. De algemene vraag naar diensten en producten neemt af waardoor productieprocessen worden stilgelegd en (internationale) handel tot stilstand komt. Met als gevolg dat bedrijven failliet gaan, mensen hun baan verliezen en werkloosheid oploopt.

De gemeente Rotterdam stimuleert maatregelen die als doel hebben de economie te versterken. Daarnaast wil de gemeente optreden als launching and leading customer. Daarom heeft Rotterdam, samen met de stakeholders in de stad en de regio, een lange termijn Herstel- en vernieuwingsagenda voor de Rotterdamse economie opgesteld.

De Herstel- en vernieuwingsagenda moet antwoord geven op de vraag hoe Rotterdam in het post-coronatijdperk weer een gezonde, veerkrachtige en onderscheidende economie krijgt. Vanzelfsprekend zonder hierbij de (RNE) doelen circulariteit, digitaal, energieneutraliteit en inclusiviteit uit het oog te verliezen. Dit doen we samen met partners als Rotterdam Partners, InnovationQuarter, Havenbedrijf, Erasmus Universiteit, diverse ministeries en de Metropoolregio.

---

⁴ CPB, *juniraming, 2020*

De Herstel- en vernieuwingsagenda focust zich op herstel en vernieuwen van de Rotterdamse economie op de langere termijn en biedt tegelijkertijd input en onderbouwing voor Rotterdam. Sterker door. In deze stedelijke aanpak focust men via een adaptieve aanpak op economie, werkgelegenheid en samenredzaamheid. Kenmerkend voor deze aanpak is dat men in drie fases werkt en in de loop van de tijd de besluiten neemt die nodig zijn.

In mei en juni 2020 zijn de noodmaatregelen en besluiten genomen voor het korte termijn herstel, de zogenaamde sprints. In september 2020 is een volgend pakket aan maatregelen vastgesteld. Deze zijn meer op de middellange termijn gericht. In dit rapport zijn de besluiten verwerkt die al genomen zijn en wordt onderbouwing gegeven voor nog te nemen besluiten.

Het college hanteert als referentiekader de adviezen en afwegingen uit het rapport van Diederik van Dommelen. Diederik van Dommelen heeft gesproken met verschillende politieke partijen en afgevaardigden van de gebiedscommissies. Hieruit volgde een advies voor een robuuste aanpak van de crisis. In dit rapport (gericht op economisch herstel en vernieuwing op de langere termijn) hebben we als uitgangspunt het kader van Van Dommelen gebruikt en deze aangevuld met enkele economische parameters.

1.2 Doelstellingen

Wij maken onderscheid tussen drie fases van maatregelen: de korte termijn, de middellange termijn en de lange termijn. Deze Herstel- en vernieuwingsagenda richt zich op lange termijn en is daarmee de derde fase naar herstel en vernieuwing.

De eerste fase maatregelen die vanaf maart 2020 zijn ingevoerd richtten zich vooral op het beschermen van de economie en het in standhouden van de werkgelegenheid. Doel

hiervan was het voorkomen van blijvende economische schade. De rijksmaatregelen zoals TOZO, NOW en COL⁵ vallen hieronder. Net als noodsteun en belastingmaatregelen van de gemeente Rotterdam. Recent zijn de Rijksmaatregelen verlengd tot medio 2021 en worden door het Rijk stapsgewijs afgebouwd.

Het tweede kwartaal van 2020, toen de contactbeperkende maatregelen werden versoepeld, geldt als de tweede fase. We richtten ons toen op het opstarten van de economie. Het inrichten van de 1,5 meter economie zoals bijvoorbeeld het bieden van extra (terras)ruimte voor de horeca en de sprints vanuit het programma Rotterdam. Sterker Door. zijn hier voorbeelden van.

De vraag welke lange termijn maatregelen er nodig zijn om de economie van Rotterdam te laten herstellen.

Figuur 1.1: Drie fases van maatregelen

De lange termijn Herstel- en vernieuwingsagenda richt zich op die maatregelen die bijdragen aan een duurzame en veerkrachtige economie, het versterken van het vestigingsklimaat en het versnellen van de transities. Deze agenda heeft de volgende doelstellingen:

- Herstellen van de economie en het economisch verdienvermogen voor de langere termijn
- Opvoeren van de banenmotor: Rotterdammers die hun baan verloren hebben, moeten weer aan de slag.
- Versnellen van de economische transities: digitaal, circulair, energietransitie en inclusief
- Versterken van de veerkracht van de economie

Dit betekent dat de Herstel- en vernieuwingsagenda de koers voortzet zoals deze is vastgelegd in het coalitieakkoord uit 2018 en de koersbrief nieuwe economie van vorig

jaar. Intussen blijven we ons focussen op het vernieuwen van de Rotterdamse economie met de transitiepaden als leidende opgaven.

De Herstel- en vernieuwingsagenda bekijkt de uitdagingen voor de economie vanuit een regionale blik in een nationale en internationale context. In deze agenda wordt economie breed gedefinieerd. Een economische transitie reikt verder dan alleen het traditionele economische beleid. Afstemming tussen het traditionele economische beleid (gericht op groei van het aantal werknemers en bedrijven) en beleid op het gebied van gebiedsontwikkeling, netwerken, kennisontwikkeling, financieringsmogelijkheden, talent, en arbeidsmarktparticipatie zijn noodzakelijk. Alleen dan kunnen we naast economische waarde ook maatschappelijke waarde realiseren en een inclusieve economie vormgeven. We versterken wat aanwezig is en we trekken kwaliteiten aan die nog ontbreken. Dit wordt

⁵ TOZO: Tijdelijke Overbruggingsregeling Zelfstandig Ondernemers, NOW: Noodmaatregel Overbrugging voor Werkgelegenheid, COL: Corona-Overbruggingslening (bedoeld voor ondersteuning start- en scale-ups en innovatieve mkb'ers)

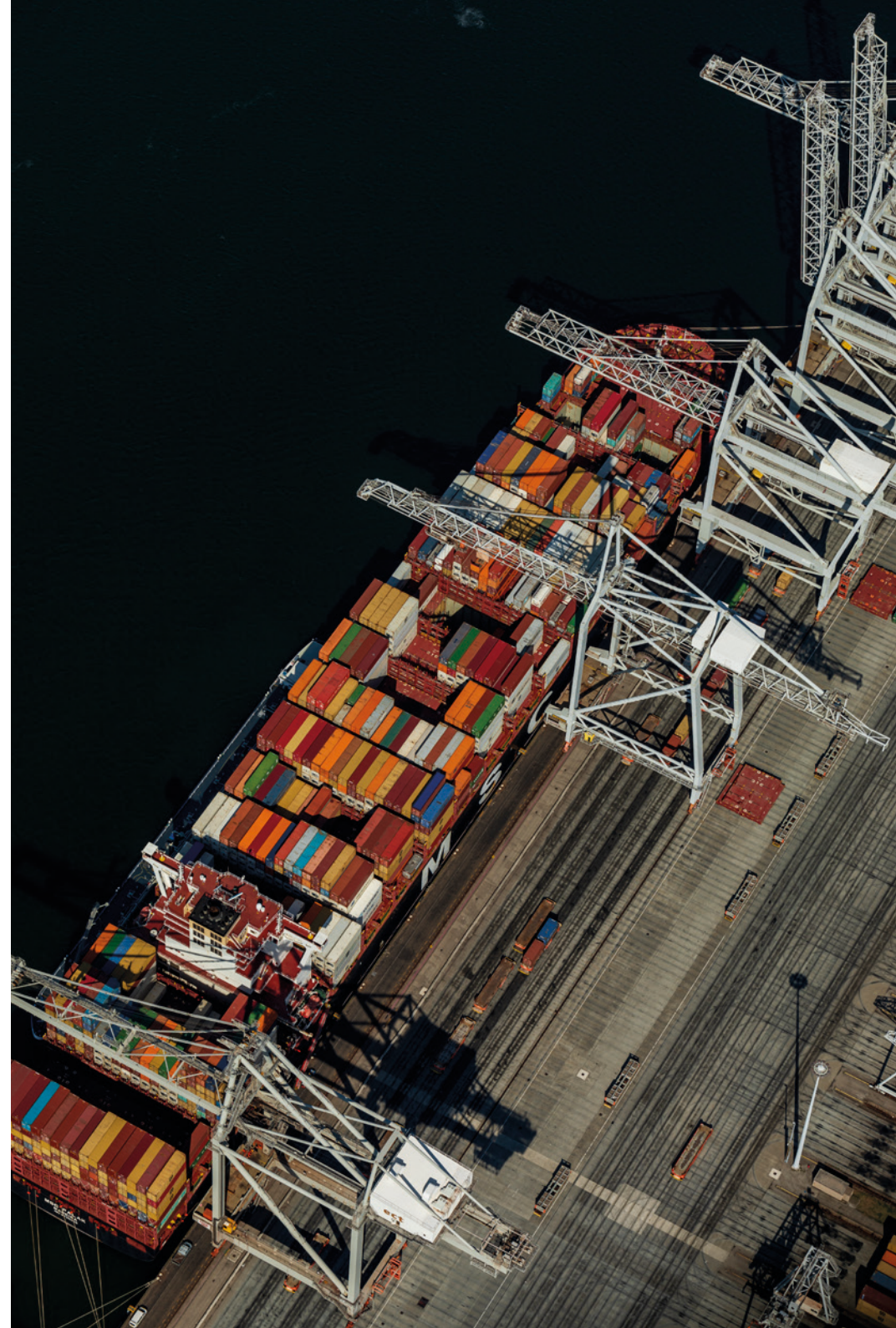
de ecosysteembenadering genoemd. We werken hierbij samen met bedrijven, inwoners, kennisinstellingen en andere overheden.

Ook is in de agenda rekening gehouden met de regionale, nationale en internationale initiatieven zoals de groeiagenda Zuid-Holland. Het is belangrijk dat de maatregelen naast de fasering (korte- lange termijn) ook in schaal (Europees - nationaal – lokaal) goed op elkaar aansluiten.

1.3 Aanpak

De Herstel- en vernieuwingsagenda is tijdens de coronacrisis geschreven en is dus digitaal tot stand gekomen. Om tot een goed onderbouwd en doordacht plan te komen hebben we gebruik gemaakt van de beschikbare kennis binnen de verschillende onderdelen van de gemeente en met onze belangrijkste partners in stad en regio. In het proces zijn diverse stakeholders betrokken vanuit diverse geledingen van de Rotterdamse economie. Ook deskundigen buiten Rotterdam zijn bevroegd. Een overzicht van de deelnemers buiten de gemeente is opgenomen in bijlage 1.

Om te komen tot een robuust maatregelenpakket is naast de input van deelnemers een impactanalyse uitgevoerd en is gebruik gemaakt van adviezen van kennisinstellingen. Het effect van de coronacrisis op de economie is echter nog erg onzeker. Wat betekent de coronacrisis bijvoorbeeld voor de energietransitie en circulariteit? Wat is het effect op productieprocessen en supply chains? In de agenda zijn relevante trends gewogen op impact en voorspelbaarheid. Op basis hiervan zijn scenario's gevormd. Aspecten over de duur en diepte van de coronacrisis zijn daarin verwerkt. De scenario's zijn geen voorspellingen maar voorstellingen van de toekomst. Zij kaderen het speelveld waarbinnen de Rotterdamse economie zich kan ontwikkelen. De scenario's zijn gebruikt als een toetsingskader voor langere termijn maatregelen.

2. Impact coronacrisis

Dit hoofdstuk gaat in op de impact van de coronacrisis op de Rotterdamse economie. Welk effect heeft de coronacrisis op de sectoren, de transitie en ons vestigingsklimaat? We gaan eerst terug in de tijd en schetsen een beeld hoe de Rotterdamse economie er voorstond voordat de coronacrisis uitbrak.

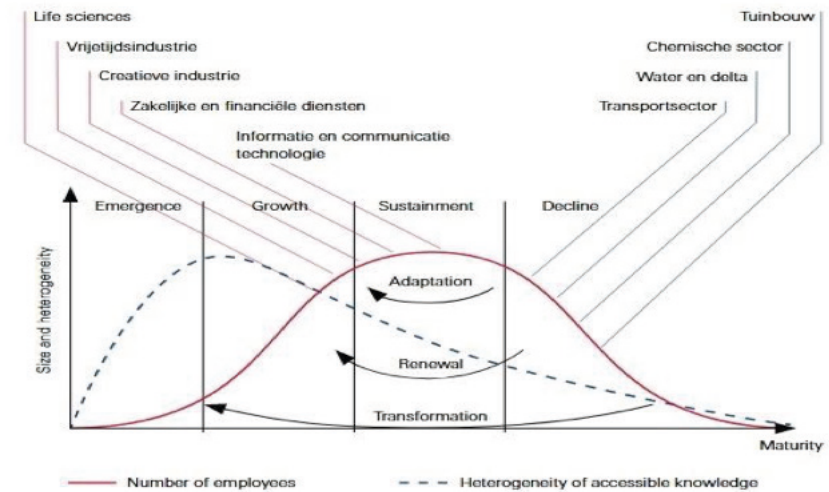
2.1 Economie pre-Corona: naar een brede, veerkrachtige en vernieuwende economie

Pre-corona richtte de gemeente haar pijlen op een brede, veerkrachtige en vernieuwende economie. En ook op het versterken van het innovatief vestigingsklimaat om zo het verdienvermogen van de Rotterdamse economie voor de langere termijn te waarborgen.

Bij eerdere crisissen zagen we al dat Rotterdam in mindere economische tijden harder wordt geraakt dan andere Nederlandse steden. Belangrijke sectoren in de lokale en regionale economie, zoals natte waterbouw, transport en logistiek, energie en chemische industrie, zitten aan het einde van hun levenscyclus. Toch is het Haven en Industrieel Complex (HIC) met 190.000 directe en indirecte banen nog steeds van groot belang. Wel is vernieuwing noodzakelijk. Kansen tot vernieuwing liggen er ook in deze sectoren om zich aan te laten passen en relevant te zijn voor de toekomst. De transitieopgave van de haven en het chemisch complex is van groot belang. Het haven en industrieel complex speelt hier ook op nationaal niveau een belangrijke rol omdat in dit gebied de noodzakelijke schaal is om klimaatveranderingsinnovaties en investeringen te realiseren als ook om grootschalige CO2-reductie te behalen.

Vernieuwing van de economie is dus noodzaak. Traditionele sectoren veranderen of verdwijnen en de grenzen tussen de sectoren vervagen. Dit alles heeft gevolgen voor communicatie, mobiliteit, energieopwekking en -verbruik. Digitalisering vergroot haar invloed op het dagelijks leven. Dit heeft vergaande consequenties voor producten, diensten, verdienmodellen en marktketens van de Rotterdamse economie. De aanstaande energietransitie heeft voor de haven, maar ook voor andere sectoren in de

stad grote gevolgen. De energietransitie betekent het einde van de fossiele economie en zorgt voor de overstap naar een meer circulaire en energie neutrale economie.

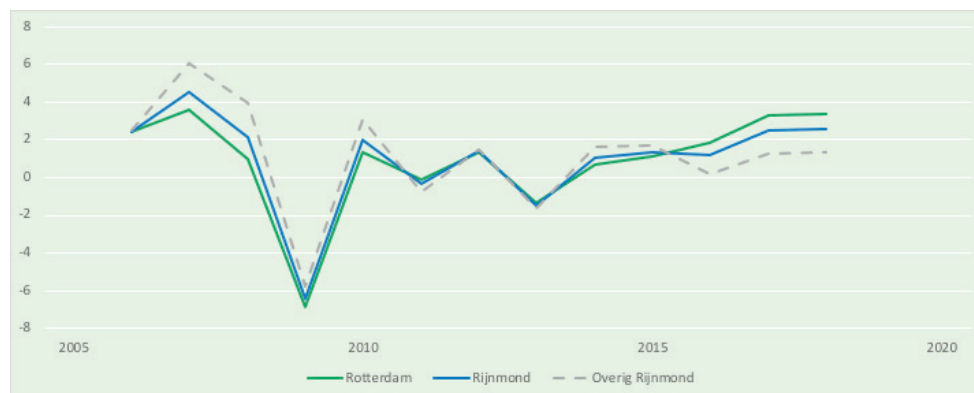

Figuur 2.1: Clusterlevenscyclus toegepast op Rijnmond sectoren

De kwaliteit en weerbaarheid van de (toekomstige) beroepsbevolking speelt een cruciale rol bij de economische groei en het vestigingsklimaat. De Rotterdamse arbeidsmarkt en de kwaliteit van het Human Capital is relatief zwak. Ondanks het feit dat het opleidingsniveau van de beroepsbevolking stijgt, is deze van een lager niveau dan die van de andere drie G4 steden. In vergelijking met deze steden is onze participatiegraad lager en het aantal mensen met een WW of bijstandsuitkering hoger.

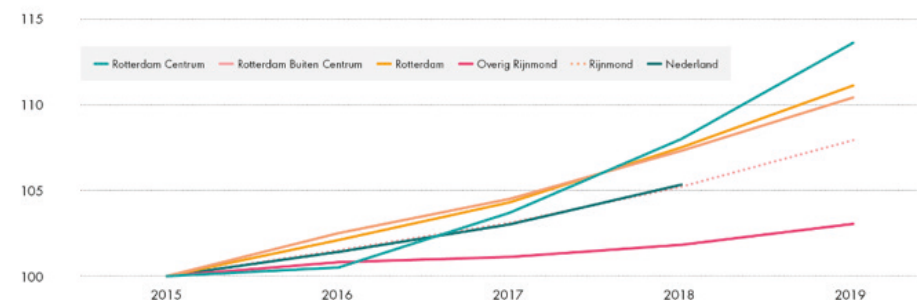
Een positief punt is de aanwezigheid van de (regionale) kennisinstututen als TU Delft, de EUR, Erasmus MC en diverse hogescholen. Ook bestaat er een brede structuur van MBO opleidingen, van opleidingen gericht op ICT, diensten en zorg tot vakopleidingen voor techniek en de haven.

De economie van Rotterdam liep op de lange termijn structureel achter en is kwetsbaar door de beroepsbevolking en de sectorstructuur maar vertoont op diverse terreinen verbetering. De werkgelegenheid neemt toe in sectoren als detailhandel, zorg, horeca, ICT en de creatieve hoek. Ook de aan de haven gerelateerde diensteneconomie, zoals advocaten, verzekeraars en financiers, laat groeicijfers zien. Deze sectoren profiteren maximaal van de toegenomen agglomeratievoordelen van Rotterdam. Rotterdam had een achterstand ten opzichte van andere grootstedelijke regio's. De sectorstructuur en de beperkte verbinding tussen de haven en de stad waren hier de oorzaak van. De ontwikkeling van (hoogwaardige) diensteneconomie van de laatste jaren zorgen voor samenhang tussen sectoren en voor extra weerstand in de economie.

Figuur 2.2: Ontwikkeling BRP tov regio 2005-2020
Bron: EVR, 2020

De toegenomen verdienstelijking zorgde voor een werkgelegenheidsgroei in de afgelopen jaren die boven het nationaal en regionaal gemiddelde lag. De werkgelegenheid steeg in vrijwel alle wijken, maar vooral in het centrum. De toegenomen bereikbaarheid van het stadscentrum, de functiemenging en de aandacht voor kwaliteit van de openbare ruimte maakten de stad aantrekkelijker. Door de interactie tussen de nieuwe inwoners, de bezoekers en de dienstensector (denk hierbij vooral aan consumentendiensten) verbreedde de stedelijke economie zich tot een volwaardige economie.

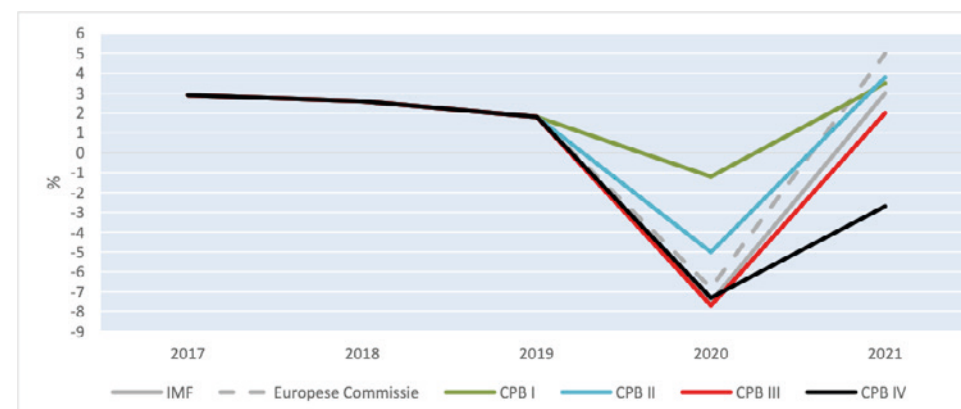

Figuur 2.3: ontwikkeling werkgelegenheid Rotterdam ten opzichte van de regio
Bron: EVR, 2020

2.2 Impact Coronacrisis op Rotterdam

2.2.1 Landelijk beeld

Ramingen van het CPB, IMF en Europese commissie laten zien dat de economie in Nederland in 2020 naar verwachting met 6 tot 8% zal krimpen. Het ondernemersvertrouwen en consumentenvertrouwen lagen in mei dan ook op een historisch dieptepunt. Beide groeiden later licht maar zijn nog steeds laag.

Figuur 2.4: De verwachtingen van het IMF, EU en CPB in vier scenario's. Groei werkgelegenheid ten opzichte van voorgaand jaar in %
Bron: NEO/EUR, 2020

De door de overheid opgelegde specifieke en contactbeperkende maatregelen zorgden ervoor dat de crisis zich niet gelijkmatig over de economie voltrok. Vooral de cultuur, horeca, detailhandel en groothandel werden zwaar getroffen. Het werkgelegenheidsaandeel van deze bedrijfstakken ligt in Zuid-Holland op 23,7 procent (2018).

De coronacrisis grijpt in op de structuur van de stedelijke en regionale economie en kent vijf effecten³:

1. Groei van de centra grote steden aangetast
2. Voordeel van fijnmazig OV verdwijnt: bereikbaarheid centra aangetast en gunstig effect op CO2-emissie wordt aangetast
3. Thuis werken neemt toe.
4. Globalisering loopt tegen grenzen; effect op migratie en reshoring
5. Positieve (tijdelijke) effecten lockdown: schone lucht en meer vraag naar internetdiensten.

De coronacrisis heeft ook effect op ontwikkelingen van vóór de coronacrisis. In figuur 2.6 wordt hiervan een overzicht gegeven. De structurele ontwikkelingen zijn beoordeeld naar:

- Positief of negatief effect van de coronacrisis
- De markt waarin het effect zich voordoet
- Het aangewezen instrument om in te grijpen
- De termijn waarop de ontwikkeling zich voordoet.

2.2.2 Impact op Rotterdam

De economie van Rijnmond wordt hard geraakt. De verwachte krimp van de economie bedraagt 6,4% en het verwachte werkloosheidspercentage 8,8% in 2021⁶. Rijnmond wordt overigens minder hard geraakt dan de Metropoolregio Amsterdam (-9,0%)⁷. Deze regio kent een (nog) grotere vertegenwoordiging van de horeca, detailhandel, luchtvaart en uitzendbranche.

De Rotterdamse economie krimpt harder dan de MRDH en de provincie omdat in Rotterdam stedelijke sectoren, detailhandel en dienstverlening meer zijn

STRUCTUREEL	Markt	Instrument	Termijn kort	Termijn lang
Overmaat fles arbeid, lager opgeleiden	Arbeidsmarkt	Reïntegratie, omscholen	x	x
Ongelijkheid	Arbeidsmarkt	Herverdeling	x	x
Creatie tech clusters/fieldlabs	Technologie	Stabiliteit, liquiditeit	x	x
Talentontwikkeling	Onderwijs	Skills investeren		x
Woningtekort	Woningmarkt	Versnellen, besteden	x	x
Energietransitie	Energiemarkt	Besteden		x
Stadscentra bron van groei	Grondmarkt	Stedenbouw		x
Openbaar vervoer	Vervoersmarkt	Schaal, frequentie en vertrouwen		x
Internet/digitalisering	Interactie	Vrije markt	x	x
Detailhandel	Vastgoedmarkt	Stedenbouw, beleving	x	x
Thuis werken	Vastgoedmarkt	Stedenbouw	x	x
Globalisering, wereldhandel	Goederenmarkt	Technologie, reshoring		x
Structuurverandering	Goederen en diensten	Industriepolitiek, clusters		x
Vestigingsklimaat	Investerings	Aquisitie, vertrouwen		x
CO2	Extern effect	Meer OV, beprijzen		x
Luchtkwaliteit	Extern effect	Meer OV, beprijzen CO2		x

Figuur 2.6: Effect Coronacrisis op structurele ontwikkelingen
Bron: NEO/EUR, 2020

	Rijnmond	MRDH	Zuid-Holland
BRP groei %			
2019	1,5	1,7	1,3
2020	-6,4	-6,0	-6,0
2021	1,1	2,5	1,0
Werkgelegenheid groei %			
2019	2,0	2,2	1,8
2020	-3,4	-3,2	-3,1
2021	-3,1	-2,8	2,8
Werkloosheid			
2019	4,6	4,4	3,9
2020	7,5	7,2	6,4
2021	8,8	8,5	7,5

Figuur 2.7: Impact Coronacrisis Rotterdam
Bron: NEO/EUR 2020

⁶ NEO/EUR, Impact van de Corona-epidemie op Rijnmond, MRDH en provincie, 2020

⁷ SEO, economische impact Coronacrisis MRA 2020, scenario 2

vertegenwoordigd. Ook onze gevoeligheid voor de wereldhandel is in onze regio groter is dan in de MRDH of in Zuid-Holland. De snelheid waarmee de handel weer op gang komt is bepalend voor het herstel. De afgelopen jaren waren met name de consumentendiensten verantwoordelijk voor de groei van de economie. Deze worden nu geraakt. De ontwikkeling van het consumentenvertrouwen bepaalt de snelheid van het herstel.

Het is duidelijk; de coronacrisis raakt de Rotterdamse economie en werkgelegenheid hard. Met de volgende impactlijnen tot gevolg.

Digitalisering versneld, energietransitie en circulariteit onder druk

De coronacrisis heeft de digitalisering versneld. Er ligt een kans om deze verder te professionaliseren. Maar, wat gebeurt er met de digitalisering als de samenleving terugkeert naar normaal? Het tempo van de energietransitie en circulariteit is onzeker. Er worden initiatieven uitgesteld maar er vindt ook een versnelling plaats van circulaire initiatieven om kwetsbaarheid terug te dringen (van mondiale naar regionale ketens).

Kansenongelijkheid neemt toe

De inkomens- en bestaansonzekerheid van een deel van de inwoners nemen toe. De werkloosheid onder ZZP'ers, jongeren en flexwerkers stijgt en groepen, die al langer in de bijstand zitten komen verder op achterstand.

We zien ook dat de sociaaleconomische impact van deze crisis breder is. Ook middengroepen, die deels geprofiteerd hebben van de economische voorspoed voelen zich aangetast in hun bestaanszekerheid⁸.

De digitalisering heeft tot gevolg dat digitaal mindervaardige mensen nog harder worden geraakt. De kansongelijkheid groeit hierdoor. Dit terwijl de brede welvaart in Rotterdam en de Regio Rijnmond al lager is dan gemiddeld. Wat betreft brede welvaart scoort Rotterdam slechter vooral op sub-indicatoren als woontevredenheid, veiligheid, werk, inkomen en subjectief welzijn (geluk en tevredenheid)⁹.

Veerkracht en ontmoetingsfunctie van de stad aangetast

De horeca en de culturele sector (musea, poppodia en festivals in het bijzonder) hebben erg veel last van de contactbeperkende maatregelen. Er is minder of geen plek voor bezoekers met als gevolg minder of geen inkomsten. Dit heeft directe negatieve gevolgen voor de werkgelegenheid en de aantrekkelijkheid van de stad.

De binnenstad als zakelijke ontmoetingsplaats is door de coronacrisis enorm aangetast. Creatieve processen en zaken doen dat leidt tot innovatie vinden immers vaak via ontmoetingen plaats. De coronacrisis belemmert deze mogelijkheid tot fysieke ontmoeting. De (binnen)stad als economische aanjager lijdt hieronder.

⁸ De bedreigde stad, kenniswerkplaats leefbare wijken, 2020

⁹ Economische Verkenning Rotterdam, 2020

Vernieuwing en investeringsvermogen bedrijfsleven onder druk

De coronacrisis heeft de digitalisering in het onderwijs, de zorg en zakelijke dienstverlening versneld. De coronacrisis heeft er echter ook voor gezorgd dat het bedrijfsleven minder of zelfs niet kan investeren. Veel bedrijven hebben in de crisis schulden opgebouwd en moeten deze eerst aflossen. Bedrijven zullen mogelijk daarom niet snel investeren in vernieuwing of verduurzaming. Ook omdat er onzekerheid heerst over hoe lang de pandemie onder ons blijft. Het MKB en ook de grotere bedrijven denken daarom eerst aan overleven en pas daarna aan vernieuwen. Dit kan zijn weerslag hebben op het tempo van de energietransitie en circulaire economie.

Een speciale groep die aandacht verdient zijn de start- en scale ups. Zij vormen een bron van vernieuwing en innovatie. Investeerders zijn nu terughoudend om in deze bedrijven te investeren. Het innovatie ecosysteem dat de laatste jaren in Rotterdam zorgvuldig is opgebouwd staat onder grote druk. Dat zet een rem op de eerder ingezette diversificatie van de economie.

Sectoren hard geraakt

Het bezoek aan de binnenstad is tussen maart en juni met 60% afgenomen ten opzichte van dezelfde periode vorig jaar. Ook de bezettingsgraad van Rotterdamse hotels blijft onverminderd laag. In de periode maart-juli lag deze op ongeveer 10%. Normaal is dit 85%. Hotels zien hun verliezen in rap tempo oplopen. De horeca is weer open maar lijdt nog van de verplichte sluiting in het tweede kwartaal van 2020.

En dit alles heeft zijn weerslag op de kenniseconomie. Een aantrekkelijke stad trekt immers kenniswerkers aan. Zij zijn en maken de kenniseconomie van Rotterdam.

De haven heeft kunnen doordraaien maar is wel flink geraakt. Over het eerste half jaar was er 9% minder overslag. Natte bulk is zeer hard geraakt. Dit ligt zowel aan de geopolitieke ontwikkelingen rondom olie als het verminderd verbruik van brandstoffen. Bij containers valt de impact relatief mee. De webwinkels en de (lokale) detailhandel in food profiteren van de toegenomen vraag. De verwachting is dat de verschuiving van offline naar online verkoop een desastreus effect gaat hebben op binnensteden en winkelgebieden. De transformatieopgave zal verhevigen.

Veranderende behoefte aan werklocaties

Door de toename van thuiswerken, online kopen en online onderwijs verandert de vraag naar werklocaties. Het woon-werkverkeer is al sterk verminderd. Ook wordt er meer gebruik gemaakt van de fiets en de auto. Daarnaast is er meer waardering ontstaan voor de eigen omgeving. Niet iedereen is echter in staat om thuis te werken en blijft er behoefte aan ontmoeting. Door deze ontwikkelingen kan er een versterkte behoefte aan werkplekken in de buurt ontstaan.

Mobiliteitsgedrag gewijzigd

De mobiliteit is door de coronacrisis fors veranderd. Zelfs de ochtend- en avondspits waren in het begin van de crisis verdwenen door halvering van de vervoersbewegingen. Inmiddels herstelt het verkeer zich en is het terug op 80 a 85% van het normale niveau. Het verkeer heeft zich wel meer verspreid over de dag.

Het OV telt inmiddels 40% minder reizigers dan dezelfde periode vorig jaar. Uit onderzoeken blijkt dat thuiswerken ongeveer 25-30% minder mobiliteit in woon-werkverkeer gaat opleveren. De digitalisering betekent meer thuiswerken, meer digitale werk-werk afspraken en er wordt meer online besteld. De directe leefomgeving (zie rapport van Dommelen) neemt sterk in beleving toe; men gaat meer lopen en fietsen.

Profiel Rotterdam Life Sciences & health cluster versterkt

Erasmus MC fungeert als spil in de aanpak van de coronacrisis. Voor de uitstraling van de stad en het Erasmus MC zelf heeft dit een positieve uitstraling. Het Erasmus MC is hiermee uitgegroeid tot een aanjager voor het Life Sciences & Health cluster. Deze sector is al in opkomst als een van de leidende sectoren in de stad. Ook diverse bedrijven in dit cluster hebben zich kunnen profileren dankzij de coronacrisis.

3. Lessen en toekomstkaders richting herstel en vernieuwing

3.1 Lessen en adviezen voor herstel en vernieuwing

Kennisinstellingen, onderzoeksinstituten, planbureaus en banken hebben hun inzichten voor de aanpak naar herstel- en vernieuwing uitgebracht. De meest relevante adviezen leest u terug in dit hoofdstuk.

Korte versus lange termijn maatregelen

Algemene steun- en overbruggingsmaatregelen, zoals de NOW-regeling van het Rijk, hebben vaak een positief effect op de korte termijn. Op de langere termijn kunnen ze minder gunstige effecten hebben. Duren de maatregelen te lang dan voelen werknemers minder drang een nieuwe baan te zoeken waardoor de arbeidsmobiliteit afremt.

Daarnaast houden dergelijke maatregelen innovatie en creatieve destructie tegen. Het klinkt tegenstrijdig maar in een langdurige recessie is het belangrijk dat minder goed functionerende bedrijven inkrimpen of zelfs ophouden te bestaan. Hierdoor ontstaat ruimte voor innovatieve bedrijven die nieuwe werkgelegenheid genereren. De duur van dit type maatregelen is dus van belang¹⁰.

Er zijn ook maatregelen denkbaar die lange termijn herstructureringen niet in de weg staan. Dit zijn bijvoorbeeld maatregelen gericht op de transitie van werk naar werk (zoals van krimp naar groeisectoren) en maatregelen die de energietransitie ondersteunen (onrendabele toppen). Ook publieke investeringen in sectoren die aan het begin van een transitie staan, zoals onderwijs en de zorg, kunnen prima renderen.

Stimuleren van centrale sectoren

Het stimuleren van centrale sectoren versterkt en versnelt het herstel. De economie is een ecosysteem waarin een sectorale schok doorwerkt naar andere sectoren. Hoe centraler een sector, hoe meer de schok doorwerkt. Voorbeelden van centrale sectoren zijn de

bouw, maakindustrie, zakelijke diensten, duurzame energieproductie en in iets in mindere mate de horeca¹¹. Ook de rol van cultuur kan, naast het belang voor het vestigingsklimaat, niet onderschat worden in het aanjagen van economisch herstel in de stad.

Anticyclisch investeren in innovatie en transitie

De Rotterdamse economie is getroffen door een vraagschok, een aanbodschok en een vertrouwensschok. Op eigen benen de weg naar herstel vinden zal daarom moeilijk zijn. Het is dus belangrijk om de publieke en private investeringen te stimuleren. Dat gaat vraaguital tegen en vergroot de toekomstige verdien capaciteit¹². Vraagstimulering houdt de consumptie op peil, voorkomt werkloosheid en alle maatschappelijke problemen die daarbij horen¹³.

¹⁰ CPB, *Opties voor vraagstimulering*, 2020

¹¹ Rabobank, *flink schok in de landbouw en bouw kan doorwerken in de economie*, 2020

¹² Denktank Coronacrisis, *Contouren van een intelligent herstelbeleid*, 2020

¹³ CPB, *Opties voor vraagstimulering*, 2020

In de vorige crisis werd de woningmarkt hard geraakt. De huizenprijzen daalden fors, er was een traag herstel en veel verlies aan werkgelegenheid. Dit was een dure les en mag geen tweede keer gebeuren. Het realiseren van nieuwbouw ook na de Coronacrisis is dus van groot belang.

Ook investeren in kennis, innovatie, sleuteltechnologieën en transitie is cruciaal voor het herstel en de weerbaarheid van de Rotterdamse economie¹⁴.

Te lang wachten met realisatie kan contraproductief uitpakken. Vooral besluitvormingstrajecten rondom infrastructurele projecten verdienen hierbij aandacht. Ondertussen moeten toegezegde investeringen versneld worden uitgevoerd.

Belang van ontmoeting

Mensen moeten elkaar ontmoeten, fysiek of digitaal. Fysieke ontmoetingen dragen bij aan kennisuitwisseling en innovatie. Horeca, culturele voorzieningen en sport- en congreslocaties in de stad faciliteren ontmoetingen. Zij hebben een positieve impact op de regionale economie en het vestigingsklimaat. Juist deze voorzieningen zijn de afgelopen maanden hard geraakt. Zolang er sprake is van de 1,5 meter samenleving zullen sectoren zoals horeca, het lastig hebben om hun hoofd boven water te houden.

Human capital

In het verleden was het beleid gericht op maximalisering van de werkgelegenheid, ook als dit het regionale aanbod te boven ging. Hierdoor is een structurele onbalans ontstaan¹⁵. Een nieuw arbeidsmarktbeleid is daarom essentieel.

Talentontwikkeling is voor de (inclusieve) economie een noodzaak. Bedrijven die vernieuwen of aan een transitie werken hebben werknemers nodig die hun vaardigheden up to date te houden. Werknemers moeten bekend raken met Leven Lang Ontwikkelen en wat betreft de 21-eeuwse vaardigheden moeten zij zich, indien nodig, laten bij of herscholen.

Leven Lang Ontwikkelen moet ook bij zelfstandigen, ZZP'ers of mensen die door de

coronacrisis werkloos zijn geworden, een centrale positie krijgen. Voor een veerkrachtige arbeidsmarkt in een inclusieve economie is dit van groot belang.

3.2 Scenario's voor de toekomst

We hebben veel geleerd van het verleden. Maar om te weten welke maatregelen nodig zijn, is ook een beeld van de toekomst nodig. Niemand weet echter hoe de coronacrisis zich gaat ontwikkelen en hoe het 'post-corona' tijdperk eruitziet.

Om toch met stakeholders een goed gesprek te hebben over de toekomst gebruiken wij de methode van scenarioplanning. Scenarioplanning creëert een ander perspectief. Het neemt namelijk juist de onzekerheden als uitgangspunt.

Scenario's zijn geen voorspellingen, maar 'voorstellingen'. Het zijn verkenningen van verschillende hypothetische omstandigheden in de toekomst, gebaseerd op de onzekerheden waar Rotterdam in de nasleep van de coronacrisis mee te maken heeft of krijgt.

Om tot de scenario's te komen zijn trends en ontwikkelingen geïdentificeerd die door de pandemie worden getriggerd. Dit kunnen politieke ontwikkelingen zijn, maar ook economische, sociale, technologische, ecologische en demografische.

Om tot de kernonzekerheden te komen (zij vormen de basis van de scenario's) zijn de externe ontwikkelingen geclusterd en beoordeeld op hun impact, hun onzekerheid en op onderlinge samenhang. Op basis hiervan is gekozen voor twee kernonzekerheden:

1. Mondiaal vs regionaal: In een mondiale wereld, zijn mondiale supply chains dominant. Mondiale, (intercontinentale) handelsstromen zijn nog steeds de norm. Het is een wereld waarin globalisering nog van zich doet spreken.

Hiertegenover staat een wereld waarin supply chains worden geregionaliseerd en dus korter worden. Een wereld waarin globalisering stopt en wellicht zelfs, bijvoorbeeld door protectionisme 'deglobaliseert'. Onder regionalisering verstaan we eerder de regio van Nederland met buurlanden, dan de regio Rotterdam-Rijnmond.

2. Stakeholder value vs sharevolder value: in een wereld van shareholder value is de economie gericht op winstmaximalisatie en traditionele economische parameters zoals

^{14, 15} NEO/EUR, Impact van de Corona-epidemie op Rijnmond, MRDH en pzh, 2020

het BBP. Dit is ook een wat meer ‘competitieve’ wereld, waarin het vooral draait om de concurrentiepositie.

Hiertegenover staat een economie waarin andere waarden centraal staan; de zogenaamde shareholder-value. Hierin draait het om een breder welvaartsbegrip, om inclusiviteit en om de balans tussen economie en milieu. De welbekende ‘people, planet, profit’ of meer recentelijk ‘building back better’. Een wereld die wellicht ook meer ‘coöperatief’ is ingesteld.

Dit leidt tot vier kwadranten. De kwadranten van het gekozen assenkruis vormen het uitgangspunt van de vier scenario’s. De scenario’s zelf zijn vier sterk uiteenlopende verhalen van de toekomst. Ze zijn extreem, maar wel denkbaar en maken het mogelijk om vanuit vier invalshoeken de Rotterdamse economie in het post-Coronavirustijdperk te bekijken.

De scenario’s maken het mogelijk om maatregelen te toetsen. Pakt een maatregel positief uit in elke of meerdere scenario’s, dan is deze robuust. Of snijdt een maatregel alleen hout in één bepaald scenario? Dan is deze juist risicovol.

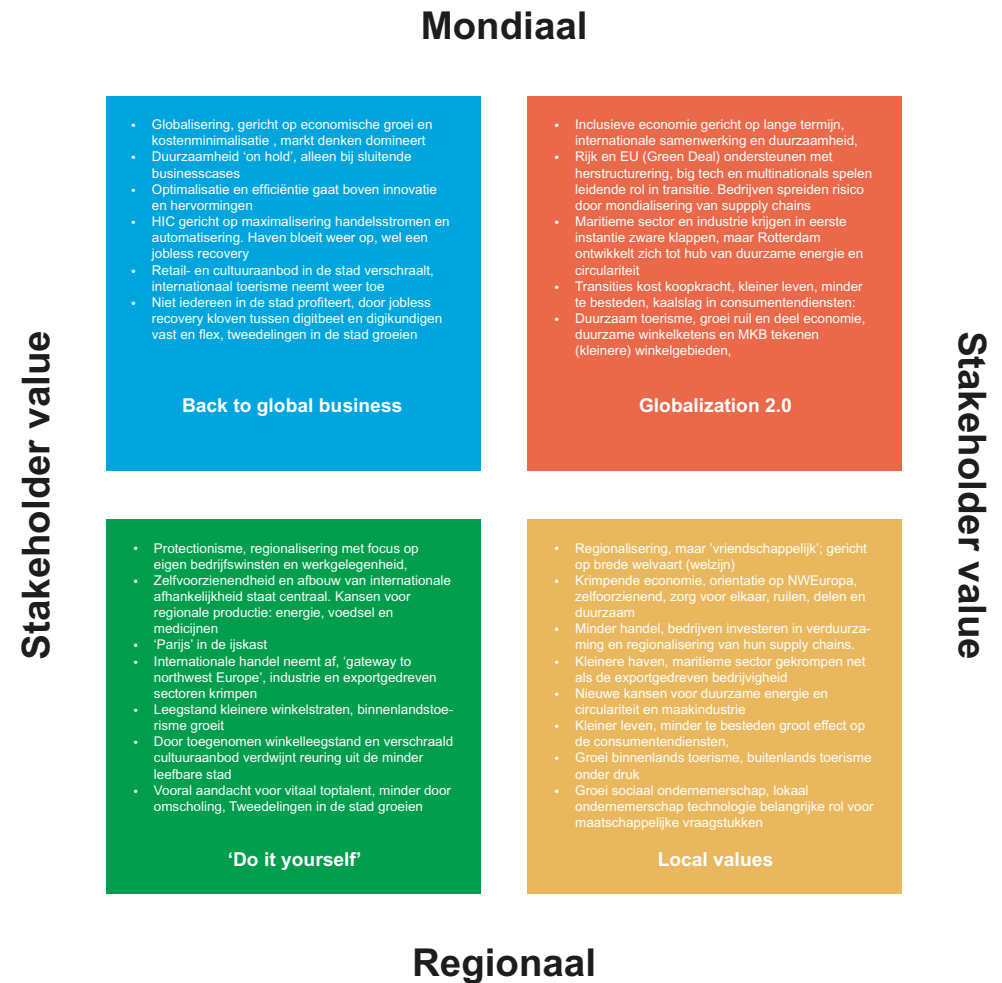
In figuur 3.1 staan de vier scenario’s met de effecten op de economie. Een uitgebreide beschrijving is opgenomen in de rapportage Post-corona toekomstverkenningen gemeente Rotterdam’.

3.3 Afwegingskader voor maatregelen

De Herstel- en vernieuwingsagenda kent de volgende vier ambities:

1. Herstellen van de economie en het economisch verdienvermogen voor de langere termijn
2. Opvoeren van de banenmotor: Rotterdammers die hun baan verloren hebben weer aan het werk krijgen en hiermee een bijdrage leveren aan een inclusieve stad
3. Versnellen van de transities: digitaal, circulair, energie
4. Versterken van de veerkracht van de economie

Hiervoor is een afwegingskader opgesteld. Dit afwegingskader is opgesteld op basis van de impact van de coronacrisis op de Rotterdamse economie (paragraaf 2.2), lessen voor

Figuur 3.1

herstel en vernieuwing (paragraaf 3.1) en de opgestelde scenario’s voor de toekomst (paragraaf 3.2). De criteria in het afwegingskader zijn de economisch sturende criteria die bijdragen aan de doelstellingen van het Herstel- en vernieuwingsagenda.

¹³ De brede welvaart indicator is een integrale welvaartsmaatstaf waarin elf belangrijke welvaartsdimensies worden samengebracht: inkomen, werk, onderwijs, gezondheid, balans werk en prive, sociale contacten, maatschappelijke betrokkenheid, subjectief welzijn, woontevredenheid, veiligheid en milieu. Bron: Rabobank, 2016.

De algemene uitgangspunten zijn randvoorwaardelijk voor de maatregelen.

Algemene uitgangspunten

- De Herstel- en vernieuwingsagenda richt zich op lange termijn maatregelen met een focus op vernieuwing van de economie
- De herstel- en vernieuwingsagenda is een breed economisch pakket; de maatregelen sluiten aan bij andere portefeuilles.
- Het maatregelenpakket is aanvullend op internationale, landelijke en regionale maatregelen en toegespitst op de Rotterdamse economie.
- Het maatregelenpakket heeft een brede economische focus. Er wordt ook rekening gehouden met het effect op de brede welvaart¹³ in de Rotterdamse regio.
- Het maatregelenpakket is robuust maar ook flexibel; het beweegt mee met de ontwikkeling van de scenario's.
- De maatregelen zijn uitvoerbaar en juridisch en financieel haalbaar.
- De maatregelen zijn niet bedoeld om wat zwak is te laten voortleven.
- De maatregelen hebben draagvlak en dagen uit tot co-creatie en financiering bij stakeholders.
- De maatregelen passen binnen het coalitieakkoord 'nieuwe energie voor Rotterdam'

Afwegingskader voor nieuwe maatregelen

De gevolgen van de Coronacrisis vragen om actie en gerichte maatregelen. Om de beschikbare middelen effectief in te zetten werken we met afwegingscriteria. De maatregelen die we nemen, dienen aan de meeste criteria te voldoen. Tijdens dit proces houden we de evenwichtigheid van het maatregelenpakket goed in de gaten.

Bij het afstemmen van de maatregelen, werken we met de volgende criteria:

- Veerkracht van de economie.
De maatregel draagt bij aan de veerkracht van de economie. Met veerkracht bedoelen we het vermogen om externe schokken op te vangen en sneller op te veren vanuit economische neergang.
Belangrijke aspecten van een veerkrachtige economie zijn een gediversifieerde sectorstructuur, innovatief vermogen van het bedrijfsleven, een gekwalificeerde arbeidsmarkt en arbeidsparticipatie.

- Toekomstbestendige werkgelegenheid en ondernemen

De maatregel draagt bij aan de groei van toekomstbestendige en vernieuwende werkgelegenheid in Rotterdam en sluit aan op de samenstelling van de beroepsbevolking.

- Economisch verdien- en investeringsvermogen

De maatregel draagt bij aan groei van de toegevoegde waarde/bruto regionaal product en het investeringsvermogen van het bedrijfsleven.

- Multiplier

De maatregel heeft naast een direct effect ook een versterkend effect op andere onderdelen van de economie. Denk hierbij aan maatregelen in centrale sectoren. Dergelijke maatregelen zorgen voor een multipliereffect in de Rotterdamse regio.

- Toekomstvast en robuustheid

De maatregel heeft een lange termijn effect op de economie van Rotterdam en in de meeste scenario's een robuuste uitwerking.

- Vestigingsklimaat

De maatregel draagt bij aan versterking van het vestigingsklimaat, levendigheid in de stad en de agglomeratiekracht van Rotterdam.

- Brede welvaart

De maatregel heeft een positief effect op het versterken van de brede welvaart in de Rotterdamse regio.

4. Maatregelen

De afgelopen jaren legde Rotterdam de focus op de transitie naar een circulaire, duurzame en digitale economie. Deze ambities blijven onveranderd. Sterker nog, we willen ze zelfs versnellen. Willen we banengroei en nieuwe economische impulsen dan zullen we de economische structuur aan de hand van de drie transitiepaden verder moeten vernieuwen. Als Rotterdam zich (inter)nationaal wil positioneren als koploper op het gebied van de circulaire, duurzame en digitale economie, dan zijn hier concrete voorbeeldprojecten voor nodig en moeten we doorbraken realiseren.

Ook zetten we ons in voor de ontwikkeling van een nieuwe, inclusief ecosysteem. Dat betekent dat we de juiste randvoorwaarde creëren om (nieuwe) economische activiteiten en interacties te stimuleren. Cruciaal voor een goed ecosysteem is de samenwerking tussen bedrijven, kennisinstellingen en overheid. Ingrediënten hiervoor zijn onder meer human capital, een digitale infrastructuur, toegang tot investerend vermogen en ruimte voor programmering en ontmoeting. Daarbij moet de stad voldoende ruimte hebben voor opschaling en aantrekkelijk zijn voor nationale en internationale bedrijven.

Voor herstel en vernieuwing van de Rotterdamse economie komen wij op basis van de impactanalyse, scenario's voor de toekomst, aanbevelingen van kennisinstututen en gesprekken met stakeholders tot de volgende opgaven en sporen:

- Human capital
- Brede sectorstructuur
- Economische transitie (digitaal, energie, circulair)
- Economische aantrekkingskracht van de (binnen)stad
- Ondernemerschap en innovatie ecosysteem
- Dienstverlening en launching customer

Deze opgaven kunnen niet als aparte entiteiten gezien worden. Op onderdelen is er wederzijdse afhankelijkheid of randvoorwaardelijkheid. Human Capital is bijvoorbeeld onderdeel van het ecosysteem en hangt sterk samen met de andere opgaven. De

transities grijpen direct in op de opgave brede sectorstructuur.

In de verschillende opgaven maken we onderscheid tussen de volgende type maatregelen:

- Intensiveren: Deze maatregelen zijn robuust en no-regret. Ze zijn dit jaar besloten of zien we terug in de begroting 2021. Zij worden dit of volgend jaar uitgevoerd.
- Prioriteren: Deze maatregelen en agenda's worden het komende jaar uitgewerkt. De focus ligt op herstel en vernieuwing. Het college kan, indien nodig, hierover op een later moment beslissen. Voorstellen kunnen worden toegevoegd dan wel afvallen
- Focus houden: Deze maatregelen zijn al gestart of in uitvoering. Het is van belang hieraan vast te houden.

De maatregelen die in figuur 4.1 genoemd worden zijn no-regret en robuust. In de uitvoering van de agenda gaan wij de scenario's monitoren. Dit kan leiden tot nieuwe of aangepaste maatregelen, zie ook paragraaf 5.2.

In de volgende paragrafen worden de opgaven nader toegelicht.

Herstel- en vernieuwingsagenda Rotterdamse economie op langere termijn

6 sporen	1. Human capital	2. Brede sector-structuur	3. Economische transities	4. Aantrekkingskracht stad	5. Innovatie ecosysteem	6. Dienstverlening
Intensiveren	<ul style="list-style-type: none"> • Scholingsfonds 	<ul style="list-style-type: none"> • Health campus • Digideal/E-health 	<ul style="list-style-type: none"> • MKB010>>next • Versnelling ETB/energievouchers • Actieprogramma digitaal • Energietransitiefonds 	<ul style="list-style-type: none"> • Herstel aantrekkingskracht (binnen)stad • Woningbouw • 7 stadsprojecten • Noodfonds cultuur • Revoverey leisureplan 	<ul style="list-style-type: none"> • Vouchers voor startups • Mobiliteit/MICR • Proof of concept (UNIIQ) 	<ul style="list-style-type: none"> • Coronaloket
Prioriteren	<ul style="list-style-type: none"> • Economie & arbeidsmarkt • Talent attraction programma • Investerings koppelen aan banen 	<ul style="list-style-type: none"> • Revival maakindustrie/ Spaande Polder • Maritieme herstelagenda • Nieuwe propositie health cluster 	<ul style="list-style-type: none"> • Stedelijke agenda circulair/energie • Verduurzamen maatsch. vastgoed • Verduurzamen bedrijventerreinen • Waterstofhub 	<ul style="list-style-type: none"> • Nieuwe werkconcepten en woon-werk milieus • Versnellen onderhoud maatschappelijk vastgoed 	<ul style="list-style-type: none"> • Vervolgfinanciering start ups en scale ups (COL) • Sleuteltechnologieën • Agenda campussen en fieldlab • Citylab010 	<ul style="list-style-type: none"> • Duurzaam en innovatief inkopen • Launching customer • Relatiebeheer collectieven • Ondernemen 010 • Ondernemersbalie
Focus houden	<ul style="list-style-type: none"> • Leerwerkakkoorden • Talent UP programma • IT-campus 	<ul style="list-style-type: none"> • Rotterdam maritime capital • Energietransitie/ circulair haven • M4H/RDM 	<ul style="list-style-type: none"> • Autonoom en emissieloos varen • W2C • Smart energy systems 	<ul style="list-style-type: none"> • Schiekadeblok • Visie toerisme • Cultuurcampus • Cultuurvisie • Kader evenementen 	<ul style="list-style-type: none"> • Up! Programma • (door)ontwikkeling innovatiehubs • Doorontwikkelen publieke programmering 	<ul style="list-style-type: none"> • Accountmanagement • Programma anders geregeld • Bedrijfscontact-functionarissen

Periodiek monitoren en aanpassen maatregelen op basis van vier scenario's

Figuur 4.1: Sporen en maatregelen herstel en vernieuwing

4.1 Human Capital

De kwaliteit en weerbaarheid van de beroepsbevolking zijn cruciale factoren voor de economische groei, het vestigingsklimaat van Rotterdam en een inclusieve economie. Door de coronacrisis neemt de werkloosheid toe. Dit geldt vooral voor het kwetsbare deel van de beroepsbevolking zoals ZZP-ers, jongeren en flexwerkers. Dit zet de inclusiviteit van de samenleving verder onder druk.

De digitalisering, de komende energietransitie en de circulaire economie vormen grote uitdagingen voor de arbeidsmarkt. De next economy vraagt immers om een beroepsbevolking met nieuwe vaardigheden. Rotterdam heeft hier de afgelopen jaren op ingespeeld met het starten van leerwerkakkoorden, Rijnmond-werkt-door en de IT-campus. De kennis en vaardigheden van de toekomstige beroepsbevolking moeten zo goed mogelijk aansluiten op de vraag van de werkgevers.

De arbeidsmarkt verandert continu. Er ontstaan nieuwe beroepen, de inhoud van het werk verandert en ook de manier waarop we werken is al anders dan tien jaar geleden. Dit vraagt om extra investeringen van het bedrijfsleven en het onderwijs. Het onderwijs moet actief inspelen op arbeidsvraag van de nieuwe economie. Toekomstige werkenden moeten leren omgaan met een arbeidsmarkt die constant in beweging is. Het bedrijfsleven, onderwijs en gemeente moeten ook na de coronaperiode blijven inzetten op een toekomstbestendige en inclusieve arbeidsmarkt. De Leerwerkakkoorden (o.a. werk naar werk) en Leven Lang Ontwikkelen zetten we daarom voort.

Het aantrekken en vasthouden van talent is een absolute voorwaarde voor het succes van de nieuwe economie en dus ook de toekomstbestendigheid van de Rotterdamse economie. We gaan daarom door met programma Up talent en breiden we uit.

We moeten goed monitoren hoe de werkgelegenheid in Rotterdam zich ontwikkelt. Welke sectoren groeien? Welke krimpen? En hebben medewerkers voldoende skills en kennis om over te stappen naar een van de groeisectoren? Hiervoor is onderzoek nodig. Samen met het bedrijfsleven en onderwijsinstellingen blijven we werken aan het menselijk kapitaal voor de Rotterdamse regio. Dit doen we door gezamenlijk op te trekken en onze focus te leggen

op:

- optimale ontplooiing van talent in de regio
- goede aansluiting van onderwijs-arbeidsmarkt
- inzicht in de toekomstige werkgelegenheidsvraag en hierin te faciliteren
- behouden en aantrekken van talent

Hiertoe gaat de gemeente de komende jaren stevig investeren in bouw, buitenruimte en energietransitieprojecten. Hierbij zetten we in op dat dit werk door Rotterdammers wordt gedaan. Investerings in de economie gaan we dus verbinden aan lokale werkgelegenheid. Met onze stakeholders stellen we een werkgelegenheidsparagraaf op. Daarnaast werken we aan het oprichten van een scholingsfonds. Dit fonds is bestemd voor de financiering van om-, her- of bijscholing voor krapte- en groeiberoepen. Rotterdammers kunnen hierop (onder voorwaarden) een beroep doen.

Ook zetten we in op het aantrekken en binden van (inter)nationaal talent. Hiervoor nemen we deel aan het Talent attraction Programma in samenwerking met de EBZ en gemeente Den Haag.

Intensiveren

- Oprichten van een Rotterdams Scholingsfonds

Prioriteren

- Economie & Arbeidsmarkt
- Talent attraction programma EBZ/Den Haag
- Investerings (o.a. Feyenoord City) koppelen aan banen (werkgelegenheidsparagraaf)

Focus houden

- LWA
- Talent Up! programma
- IT-campus

4.2 Brede sectorstructuur

We moeten ons blijven inzetten op het verbreden van de economie en de transformatie van de regionale economische structuur. Nieuwe sectoren kunnen de economie van Rotterdam verbreden en daarmee veerkrachtiger maken. Het is onze ambitie deze nieuwe sectoren te ondersteunen. Het spreekt vanzelf dat de nieuwe sectoren binnen het profiel van Rotterdam moeten passen en verbinding hebben met de transitiepaden.

Maritieme economie: Havenbedrijf Rotterdam

Rotterdam wil de maritieme hoofdstad van Europa blijven. Dit kan. Rotterdam beschikt over een combinatie van een excellente transport & logistiek cluster, high tech scheepsbouw, -onderhoud & -reparatie, maritieme zakelijke diensten en high tech offshore industrie. Het profiel van de Rotterdamse haven bestaat uit start-ups, scale-ups, talent, techniek, wetten en regels, digitale infrastructuur, financieringsmogelijkheden plus onderzoeks- en onderwijsinstellingen. Vanuit internationaal perspectief behoort Rotterdam hiermee tot de top.

Haven en stad zijn economisch met elkaar verweven. De transitie naar een energieneutrale en circulaire haven vormt een stip aan de horizon. De haven als waterstofhub biedt grote kansen. Dit geldt ook voor het verduurzamen en automatiseren van water- en landtransport en de ontwikkelingen op het gebied van CCS (carbon capture and storage). Beide zijn dan ook onderdeel van het programma Startmotor van het havenbedrijf Rotterdam.

De gemeente en de haven blijven zich inzetten op;

- de internationale profilering van het Rotterdamse maritieme cluster,
- het aantrekken en ondersteunen van bedrijven, evenementen en talenten,
- het herstellen en versterken van het innovatie-ecosysteem en
- een maritiem herstelplan opstellen in samenwerking met de Nederlandse havenregio's.

Life sciences & health

Deze sector heeft een sterke propositie dankzij het Erasmus MC, TU Delft, LUMC en Erasmus Universiteit. De ontwikkeling van een internationaal onderscheidende campus midden in de stad biedt enorme kansen voor de Rotterdamse economie en regio. Een

mogelijke samenwerking tussen ingenieurs en artsen zal de Rotterdamse medtech- en zorgtechnologie een enorme boost geven. Rotterdam blijft zich inzetten om de kansen van dit cluster te verzilveren.

Maakindustrie

De Rotterdamse regio telt veel maakbedrijven uit de sectoren maritiem, cleantech, medtech en sinds een aantal jaren, de creatieve industrie. Al deze bedrijven hebben helaas weinig verbinding met elkaar en zijn te weinig een katalysator voor andere bedrijven. De maakindustrie is op haar beurt wel kansrijk op het gebied van nieuwe economie, het medisch cluster en de haven economie. Zeker nu de coronacrisis nog eens duidelijk heeft gemaakt dat productiesoevereiniteit van nationaal belang is.

Het M4H gebied is voor de (creatieve) maakindustrie een potentiële hotspot, zeker als hier vervolgens weer goede verbindingen worden gelegd met de Spaanse polder en de

ontwikkelingen rond de Van Nellefabriek. Er wordt gewerkt aan een versnelde digitalisering van de lokale industrie. De in de regio aanwezige smart industry fieldlabs zoals RAMLAB en de hub SMITZH ondersteunen hierbij.

Ondertussen werkt de provincie aan een actieplan dat zich richt op de high tech maakindustrie. Rotterdam volgt dergelijke ontwikkelingen op de voet. De gemeente pakt elke kans die onze maakindustrie verder helpt. Dit gebeurt onder de noemer revival maakindustrie.

Kennisintensieve diensten

Kennisintensieve diensten versterken de veerkracht van de Rotterdamse economie. Voor meer structurele groei moeten we kennisintensieve diensten koppelen aan bedrijven in de haven, clean tech, food en gezondheidszorg. Denk hierbij aan schaalbare techoplossingen die traditionele business vervangen, zoals digitale bemiddelingsplatforms en software as a service platform.

Intensiveren

- Health campus
- E-health/digideal

Prioriteren

- Nationaal maritiem herstelplan ism havenregio's
- Revival maakindustrie/Spaanse polder
- Benutten kansen kennisintensieve dienstverlening
- Uitwerken nieuwe propositie health cluster

Focus houden

- Rotterdam maritime capital of Europe
- Energietransitie en circulaire haven
- M4H/RDM

4.3 Transitie naar een nieuwe economie

Digitalisering

Digitalisering verandert onze wereld continu. Ondanks het vroege stadium waarin ontwikkelingen als machine learning, artificial intelligence en internet of things zich bevinden zijn de verwachtingen hierover hooggespannen. De mate waarin bedrijven, maatschappelijke organisaties, openbaar bestuur én burgers in staat zijn mee te komen in de digitale transformatie bepalen de concurrentiekracht van de economie én de veerkracht van de samenleving. De Coronacrisis heeft de digitalisering op verschillende vlakken versneld. Binnen enkele weken is het gebruik van digitale middelen in een stroomversnelling geraakt en gemeengoed geworden.

Rotterdam blijft hierbij inzetten op:

- het aanleggen van de beste open digitale infrastructuur (vast en mobiel),
- een eerlijke en veilige digitale economie die waarde toevoegt aan haar bedrijven en bewoners
- het bieden van (data gedreven) maatschappelijke relevante oplossingen
- een digitaal innovatie ecosysteem, gericht op het stimuleren en aantrekken van ondernemerschap en talenten.

Voor de korte termijn pakken we kansen die in lijn zijn met lange termijn doelstellingen zoals het ontwikkelen van een druktemeter in de binnenstad voor het spreiden van bezoekers in de stad..

Voor de langere termijn werken we aan een digitaal handvest en actieprogramma Rotterdam digitaal en het intensiveren van de economische transformatie van het MKB, samen met de partners in de stad.

Human capital is de drijvende kracht achter groei en ontwikkeling, Het is daarom belangrijk dat we flink investeren in de digitale vaardigheden van onze medewerkers, collega's en het talent van morgen.

Energietransitie

De fossiele en chemische industrie heeft een groot aandeel in de Rotterdamse economie.

16% van de landelijke CO²-uitstoot komt uit Rotterdam en dan vooral het havengebied. Om onze eigen klimaatdoelstellingen en die van het verdrag van Parijs te halen (49% CO² reductie in 2030) moet de CO² uitstoot in het Havenindustriële Complex (HIC) met 7,6 - 9,2 Megaton omlaag. Hiervoor zijn investeringen in duurzame energie en een circulaire economie nodig. Het programma energietransitie voor de haven geeft hier uitvoering aan.

In lijn met de motie anderhalve graadsamenleving focussen we ons op het benutten en identificeren van investeringskansen voor de energietransitie. Een waterstofhub (o.a. H2energy island bij de RDM campus) gecombineerd met autonoom en emissieloos varen bieden de haven volop mogelijkheden.

Voor het aanjagen van de energietransitie heeft de gemeente een energietransitiebudget (ETB) en een energietransitiefonds (ETF) ter beschikking gesteld. 15 projecten uit het ETB zijn recent gehonoreerd. Zo krijgen ondernemers energievouchers waarmee ze energiebesparende maatregelen kunnen betalen. De gemeente laat bij de beoordeling hiervan het werkgelegenheids criterium naar aanleiding van de coronacrisis zwaarder wegen. Men kijkt naar directe en indirecte werkgelegenheid plus de bijdrage aan het ecosysteem.

Daarnaast nemen we als gemeente ook deel aan het ICF III fonds. We stimuleren hiermee cleantech projecten die goed zijn voor het investerend vermogen in de stad.

Circulair

Rotterdam heeft alles in huis om grote stappen te maken naar een circulaire samenleving. Zo staat er in de Rotterdamse haven een fors aantal nieuwe technologieën op doorbreken. Om even twee voorbeelden te noemen. Waste-to-chemicals (W2C) maakt uit laagwaardig plastic en droog gemengd afval groene methanol. Dit is een belangrijke grondstof voor de chemische industrie. Het bedrijf Ioniqa heeft op haar beurt een techniek ontwikkeld om van PET-afval een grondstof voor nieuwe petflessen te maken.

De potentie ligt vooral op het snijvlak van stad en haven. Rotterdam telt nu al meer circulaire economie banen dan gemiddeld in Nederland (10% versus 8,1%). De circulaire economie biedt Rotterdam grote kansen en is een belangrijk thema in de Roadmap Next Economy.

Daarnaast levert circulariteit een belangrijke bijdrage aan de klimaatdoelstellingen. We vervolgen daarom de ingezette koers naar een circulaire economie. Sterker nog, we intensiveren onze inzet op de programma's circulair voor stad en haven. De belangrijkste sectoren hierbij zijn de bouw, de zorg en groene stromen. Iconen als Blue City helpen ons in de bewustwording en dus de verdere ontwikkeling.

Het MKB draagt de stad en kan een centrale rol spelen in de transitie naar een duurzame en digitale economie. Niet alle MKB-ers zijn al op de hoogte hoe dit voor hen uitpakt. We willen hen inzicht bieden in wat deze transitie, vooral IT gedreven, voor hun product, dienst en bedrijfsproces kan betekenen. Wij gaan onze inzet intensiveren om zo het MKB te stimuleren zich te blijven vernieuwen op de drie transitiepaden. Dit doen wij door uitvoering van het MKB010>>next programma in samenwerking met de partners in onze stad.

Intensiveren

- Programma MKB010>>Next
- Versnellen ETB/Brede energievouchers
- Digitale Voorbeeldstad & CDO office
- Energietransitiefonds

Prioriteren

- Versneld verduurzamen gemeentelijk vastgoed
- Intensivering programma/actie agenda circulair stad/haven ism stakeholders
- Verduurzaming bedrijventerreinen
- Waterstofhub

Focus houden

- Autonoom en emissieloos varen
- Waste-to-chemicals
- Smart energy systems
- Fieldlab elektrificatie

4.4 Aantrekkingskracht (binnen)stad

Een aantrekkelijke (binnen)stad is voor de Rotterdamse economie van groot belang. Eenvoudig gezegd: een fijne woon- en leefomgeving versterkt onze aantrekkingskracht op (internationale) bedrijven, talenten en potentiële werknemers.

Een aantrekkelijke stad is een stad met voldoende woningaanbod en hoogwaardige voorzieningen op het gebied van cultuur, retail, horeca, ontspanning, onderwijs, sport en openbaar groen. De coronacrisis heeft deze voorzieningen onder druk gezet. Cultuur is hierbij een onmisbare schakel. Cultuur versterkt de voorzieningen, verhoogt de aantrekkelijkheid van de stad en biedt werkgelegenheid. Juist die voorzieningen staan door de Coronacrisis onder grote druk. De gemeente heeft voor cultuur maar ook voor sport daarom een noodfonds in het leven geroepen. Maar de ambities gaan verder.

Als onderdeel van het Nationaal Programma Rotterdam Zuid (NPRZ) bestaan er concrete plannen om op Zuid een cultuurcampus te ontwikkelen. De campus kan Rotterdam nog aantrekkelijker maken en Rotterdam-Zuid een sterke boost geven. Het wordt een plek waar studenten, docenten, bedrijven, cultuurmakers, creatieve ondernemers, onderzoekers, bewoners en toeristen elkaar ontmoeten.

Het vestigingsklimaat wordt ook bepaald door de aanwezige retail. De coronacrisis heeft helaas flink huisgehouden onder de Rotterdamse winkeliers. We moeten ons focussen op de transformatie en het inkorten van winkelstraten omdat dit noodzakelijk is om de levendigheid van de stad te behouden.. Samen met ondernemers, vastgoedeigenaren en gemeente is er een taskforce opgericht. Zij werken samen aan een toekomstbestendige Rotterdamse winkelstad.

Onze ambitie is de ontmoetingsfunctie en de daarbij behorende voorzieningen van de stad nieuw leven in te blazen. Het toerisme kan hierbij een belangrijke rol spelen. Toeristen zorgen voor werkgelegenheid en dragen bij aan het herstel van de voorzieningen. Deze zomer is daarom een campagne gestart, gericht op regionale en landelijke toeristen (recoveryplan leisure). Onze toeristische visie vormt hierbij het uitgangspunt. De leefbaarheid van de stad op lange termijn blijft hierdoor gewaarborgd. Om de stromen

in de stad goed te begeleiden en te spreiden is er een druktemeter in ontwikkeling. Ook is de bewegwijzering in de binnenstad vernieuwd. Dit doen we door de uitvoering van het project Wayfinding. Met de vernieuwing van onze bibliotheek wordt onze stad een ontmoetingsplaats rijker.

Het perspectief voor de horeca, cultuur en de evenementenbranche is vanwege de contactbeperkende maatregelen op dit moment onduidelijk. Deze sectoren zijn echter belangrijk voor het vestigingsklimaat van Rotterdam en we moeten hen daarom ondersteunen. Bijvoorbeeld met lobby activiteiten richting hogere overheden of het faciliteren van nieuwe (bedrijfs)modellen voor het organiseren van evenementen die 1,5 meter proof zijn.

Het is nu nog onduidelijk hoe de behoefte aan werkruimte in de toekomst eruitziet. Goed monitoren is daarom belangrijk. Wellicht ontstaan er nieuwe werkplekken. Denk hierbij aan ontmoetingsplekken dichtbij zoals flexibele werkplekken, bibliotheekfilialen, wijktheaters. Het veranderende mobiliteitsgedrag biedt kansen voor de mobility city campus. Hier test men nieuwe mobiliteitsconcepten.

De gemeente investeert ook in het vernieuwen en vergroenen van de stad. We stimuleren woningbouwproductie met aandacht voor woon-werk milieus, investeren in maatschappelijke voorzieningen, geven voetgangers meer ruimte en ondersteunen zeven stadsprojecten van de stad (Groene long Hofplein, Groene long Westblaak, Prins Alexanderplein, Hofbogenpark, Park Maashaven, Schouburgplein, Rijnhavenpark en Rivieroeverspark). De zeven stadsprojecten leveren een grote bijdrage aan ons vestigingsklimaat en zijn daarom stuk voor stuk een katalysator voor economische groei.

Investeringen van de gemeente jagen ook (private) investeringen aan. Dit zie je bijvoorbeeld op de Coolsingel. Dankzij gemeentelijke investeringen zijn nu ook veel panden verbouwd, herbouwd of vernieuwd. Onderhoud en vernieuwing van maatschappelijk vastgoed draagt bij aan het herstel van de economie. Ook de ontwikkeling van het Schiekadeblok kan een positieve bijdrage leveren aan het vestigingsklimaat van de stad. Het complex moet een mix worden van horeca, uitgaan,

cultuur, wonen, werken en kantoren en is hiermee een aantrekkelijke locatie voor innovatieve bedrijven uit de regio.

De Rotterdamse economie kan alleen groeien met een gezonde arbeidsmarkt. Zonder een evenwichtige arbeidsmarkt behalen onze investeringen niet het rendement dat we voor ogen hebben.

Intensiveren

- Herstel economische aantrekkingskracht van de (binnen)stad
- 7 Stadsprojecten
- Versnellen woningbouw
- (Verlengen noodsteun) culturele en sportinstellingen inclusief Rotterdamse iconen
- Recovery plan leisure
- Mobiliteit en innovatie (oa Mobility city innovation campus)

Prioriteren

- Versnellen onderhoud en vernieuwing maatschappelijk vastgoed
- Benutten mogelijkheden voor woon-werkmilieus en voor flexibele inzet van werk- en ontmoetingsruimte.
- Samen met marktpartijen onderzoeken concepten online/offline werk

Focus houden

- Ontwikkeling Schiekadeblok
- Visie toerisme
- Cultuurcampus
- Rotterdamse Cultuurvisie
- Beleidsvisie Creatieve Industrie
- Film- en Mediavisie
- Beleidskader evenementen 2019
- Programma stadscultuur

4.5 Nieuw ondernemerschap en innovatie ecosysteem

Stakeholders in de stad benadrukken dat Rotterdam de investeringen die de stad heeft gedaan in het innovatie ecosysteem en het versterken van het vestigingsklimaat op peil moeten blijven. Dit zogenaamde 'ondertapijt' van de economie is cruciaal voor herstel en vernieuwing en zorgt ervoor dat de stad in staat is in te spelen op economische veranderingen. Er moet wel gekeken worden naar wat er in de prioritaire clusters aan versterking nodig is. Ook moeten de versterkingen onderdeel uitmaken van de generieke aanpak.

Een goed functionerend kennis-innovatie ecosysteem is nodig voor nieuwe talenten, investeringen en bedrijvigheid. Het draagt tevens bij aan het vernieuwen van sectoren. Met sleuteltechnologieën als artificial intelligence en medtech creëren we werkgelegenheid en benutten we de kansen voor de digitale en energietransitie. Wij gaan onze inzet hierop intensiveren.

Een innovatief klimaat kan niet zonder een goede samenwerking tussen kennisinstellingen, bedrijven en (gemeentelijke) overheden. Cruciaal hiervoor zijn fysieke plekken in de stad. Maar even cruciaal is de aanwezigheid van (internationaal) talent, investerend vermogen en voldoende afzetmarkten.

De afgelopen jaren is er flink geïnvesteerd in nieuw ondernemerschap en het innovatieklimaat. Dit zie je onder meer terug in het publiek-private actieprogramma Up!Rotterdam. Dit actieprogramma heeft als doel via vijf pijlers innovatief ondernemerschap te versterken.

De vijf pijlers zijn toegang tot: talent, nieuwe markten, financiering, interactie en marketing. We zetten Up!Rotterdam voort en passen deze indien nodig ook aan. Deze werkwijze passen we ook toe in de sectoren maritieme cluster en life sciences.

Het programma MKB010>>Next helpt ondernemers te innoveren. Dat gebeurt langs de lijnen digitalisering, duurzaam en circulair ondernemerschap. De gemeente doet dit samen met partijen als het Havenbedrijf, InnovationQuarter, Rotterdam Partners en verschillende kennisinstellingen. Door betere kennisdeling, samenwerking en verhogen van het lerend

vermogen van de organisatie verbeteren we onze inzet op (nieuw) ondernemerschap.

Door de Coronacrisis is het zorgvuldig opgebouwde ecosysteem aangetast. Voor het herstellen van de veerkracht van de Rotterdamse economie is investeren in vernieuwing en ondernemerschap urgent. De gemeente heeft als eerste stap vouchers ter beschikking gesteld voor het koppelen van startups aan MKB en multinationals voor het opzetten van innovatieprojecten. Daarnaast is er door de Coronacrisis ook een stevige financieringsbehoefte bij het innovatieve bedrijfsleven.

De gemeente helpt ondernemers via bestaande innovatiefondsen als IQcapital en UniiQ. Daarnaast investeren we in (regionale) fondsen waarbij digitalisering, maakindustrie en de maritime sector speciale aandacht krijgen. Ook steunen wij bestaande en nieuwe initiatieven rondom kennis en innovatiesystemen zoals de Mobility city campus, medtech en het Fieldlab elektrificatie.

We doen dit allemaal met één doel: valorisatie van kennis en (sleutel)technologieën die het economisch verdienvermogen verbeteren en inspelen op maatschappelijke uitdagingen. Wij zoeken hierbij nadrukkelijk de synergie met initiatieven en beleid vanuit de regio en het Rijk. Bijvoorbeeld de groeistrategie en het missie gedreven innovatiebeleid.

Intensiveren

- Uitgeven vouchers voor koppelen van startups aan MKB en Multinationals tbv uitvoering van innovatieprojecten
- Beschikbaar stellen van financiering voor proof of concept fase (UniiQ).

Prioriteren

- Vervolfinanciering Startups en scale-ups (COL regeling, IQcapital)
- Inrichten (regionaal) innovatiefonds
- Versterkte brede aanpak sleutel technologieën
- Citylab010 richten op herstel
- Agenda campussen en Fieldlabs
- Nieuwe Europese programma gericht op startups en scale-ups

Focus houden

- Up! Rotterdam Programma
- Doorontwikkeling innovatiehubs
- Doorontwikkeling publieke programmering zoals bij Venture Cafe en Blue City.

4.6 Dienstverlening en launching customer

Voor ondernemers is de gemeente bereikbaar via de ondernemersbalie, bedrijfscontactfunctionarissen en accountmanagement. Tijdens de coronacrisis was de capaciteit van het ondernemersloket tijdelijk uitgebreid.

Bedrijfscontactfunctionarissen en accountmanagers zijn de ogen en oren in de stad. De gebiedsgerichte aanpak van de bedrijfscontactfunctionarissen maakt het mogelijk om in winkelgebieden en bedrijventerreinen in te zetten op visie, identiteit en samenwerking met collectieven. Het begeleiden van collectieven en pandeigenaren naar en binnen een BIZ (Bedrijven Investeringszone) draagt bij aan een economisch sterk en betrokken gebied. Via het programma Anders Geregeld werken we continu aan de verbetering van de onze dienstverlening.

De gemeente kan de innovatie ook zelf aanjagen door opdrachten te geven aan innovatieve startups en scale ups. Ook kan de gemeente meer werk maken van duurzaam inkoopbeleid. We gaan daarom randvoorwaarden concretiseren om zo invulling te geven aan de rol van launching customer.

Deze zomer is er een 'Coronaloket' ingericht. Ondernemers konden hier hun creatieve ideeën kwijt en kregen hier snel uitsluitsel over. Het streven is om ondernemers binnen twee werkdagen van een antwoord te voorzien, complexe aanvragen kosten meer tijd. In de komende periode gaan wij onze digitale en fysieke dienstverlening aan ondernemers verder stroomlijnen zodat deze aansluit bij de huidige behoefte van ondernemers. Zo zal onder meer de website ondernemen010 en andere websites doorontwikkeld worden.

Intensiveren

- Inrichten coronaloket

Prioriteren

- Duurzaam en innovatief inkopen
- Launching customer.
- Relatiebeheer ondernemers- en eigenarencollectieven en faciliteren
- Ondernemen010 en ondernemersbalie

Focus houden

- Accountmanagement
- Programma Anders Geregeld
- Bedrijfscontactfunctionarissen inzetten. Doel hiervan: toekomstbestendig maken en houden van winkelgebieden en bedrijventerreinen.

5. Organisatie, monitoring en financiering

5.1 Organisatie en uitvoering

Dit rapport maakt duidelijk dat ons veel werk wacht om te komen tot economisch herstel en vernieuwing. De opgaves zijn niet uniek voor Rotterdam. De voorgestelde zes sporen zijn wel specifiek Rotterdams. De sporen zijn:

- Human capital
- Brede sectorstructuur
- Economische transities (digitaal, energie, circulair)
- Economische aantrekkingskracht van de (binnen)stad
- Ondernemerschap en innovatie ecosysteem
- Dienstverlening en launching customer

De opzet is om zes meerjaren sporen op te zetten. Voor elk spoor wordt een trekker benoemd. Deze trekker kan bij de afdeling economie werken maar dat hoeft niet. Ze creëren flexibele teams. Deze teams sluiten aan op de huidige overlegstructuren, werken clusteroverstijgend binnen de gemeente en zoeken de samenwerking met onze partners in de stad en regio. Gemeente of partners zorgen voor de uitvoering van de maatregelen. Zo hebben we niet alleen een integrale opgave maar ook een integrale aanpak.

De zes sporen gebruiken we als sturingsinstrument richting onze partners voor subsidies. De sporen dienen ook als uitgangspunt voor samenwerking op nationaal en Europees niveau. Rond de zes sporen vormen we nieuwe coalities. Deze richten zich op concrete acties en resultaten in de stad. Deze coalities kunnen per spoor verschillen.

Onze partners InnovationQuarter en Rotterdam Partners spelen een belangrijke rol in de marketing, de acquisitie van bedrijven, congressen en bezoekers en het verwerven van investeringsfondsen voor innovatieve bedrijven en business development. Andere partners met wie we samenwerken zijn regionale, landelijke en Europese overheden, organisaties als Economic Board Zuid-Holland, MRDH, Invest NL, G5 en verschillende ministeries.

Voor investeringen in duurzaam verdienvermogen en werkgelegenheid zoeken we verbinding met de groeiagenda van EBZ. Human capital, digitalisering, de maakindustrie en kennis en innovatie rondom campusontwikkeling hebben hier prioriteit. Dit zijn onderwerpen die nauw aansluiten bij deze agenda.

We werken samen met regionale partners om de kansen die het Europese programma Kansen voor West III ons biedt optimaal te benutten. Dit doen we ook richting het nieuwe programma van de Europese Commissie. Alleen door samen te investeren en samen te werken op inhoud krijgen we een robuuste en veerkrachtige economie.

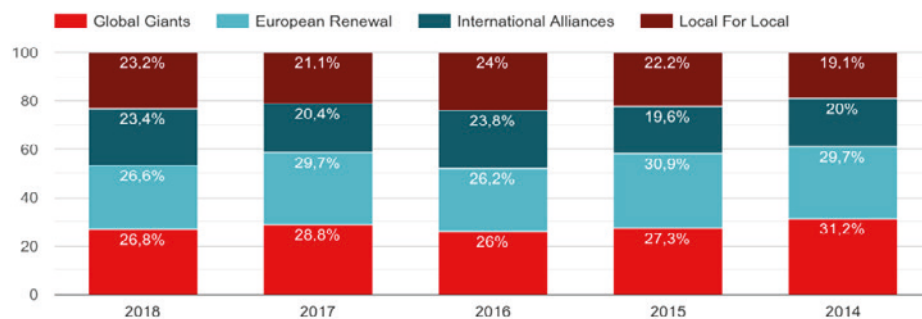

5.2 Monitoring en bijsturing

Toekomstscenario's vormen het toetsingskader van de maatregelen voor deze Herstel- en vernieuwingsagenda. Ook dienen ze als inspiratie voor het bedenken van maatregelen en identificeren we hiermee de uitdagingen voor de wat langere termijn. De scenario's zijn gebaseerd op een tweetal kernonzekerheden. Zij werden op het moment van opstellen als zeer bepalend voor de toekomst gezien. Wij gaan uit van een gelijke waarschijnlijkheid van de scenario's voor de komende 5-10 jaar. Dit is ook zo meegenomen bij het toetsen van de maatregelen op toekomstvastheid. Bepaalde richtingen, die nu nog onzeker zijn, zullen vanzelf meer vorm en richting krijgen. Bepaalde scenario's zullen hierdoor minder waarschijnlijk worden; andere zullen juist dichterbij de waarheid komen.

Het is daarom van belang te monitoren hoe trends en onzekerheden zich ontwikkelen. Een monitoringssysteem op de toekomstscenario's, een zogeheten Early Warning System, kan ons hierbij helpen. Door met in- en externe stakeholders te kijken welke scenario's 'dichterbij' lijken te komen, kunnen we op tijd in actie komen en eventueel bijsturen.

Ook blijven we dankzij het monitoringssysteem in gesprek met onze stakeholders. Onze stakeholders hebben een zeer grote rol gespeeld bij de totstandkoming van de Herstel- en vernieuwingsagenda. Een monitoringssysteem stelt ons in staat te polsen hoe onze stakeholders externe ontwikkelingen duiden, hoe ze ermee omgaan en wat zij denken nodig te hebben van de gemeente of andere partijen. Dit stelt ons in staat om snel in te spelen op externe veranderingen.

Figuur 5.1: voorbeeld monitoring scenario's zoals gebruikt in Metropool regio Amsterdam
Bron: Jester

Deze Herstel- en vernieuwingsagenda monitoren we elk half jaar. We kijken dan naar de economische ontwikkeling in de stad, de richting van de scenario's en de voortgang en de effecten van de maatregelen. Dit kan nieuwe of aangepaste maatregelen tot gevolg hebben. Het bestuur en stakeholders ontvangen hierover de (voortgangs)rapportage.

5.3 Financiering

In de vorige economische crisis hebben we een dure les geleerd. De overheid trok zich terug wat desastreuze gevolgen had voor onze economie. De gemeente gaat daarom nu voorop in de strijd. Samen met de Rijksoverheid heeft de gemeente Rotterdam flinke maatregelen genomen om Rotterdammers en Rotterdamse bedrijven zoveel mogelijk te steunen.

Onze financiële middelen zijn helaas niet oneindig.

Daarom kijken we in dit herstelplan voor de langere termijn scherp naar wat we kunnen doen én hoe we dat kunnen betalen. We stellen nu een eerste set aan maatregelen voor inclusief financiering. De daaropvolgende maatregelen laten we afhangen van de economische ontwikkeling

Op deze manier werken we aan vijf financieringsstromen:

1. Herprioriteren. Dit gebeurt in eerste instantie binnen de economische portefeuille door programma's tijdelijk of definitief te stoppen. Hierbij kijken we ook met een (hernieuwde) scherpe blik naar de samenwerkingsafspraken die we met onze partners hebben gemaakt. Voorbeelden zijn het loslaten van de clusteraanpak op terrein van Food en Clean Tech en deze op te laten gaan in de stedelijke transitieopgaves, meerdere websites terugbrengen naar twee (ondernemen010 en rotterdaminnovationcity.com) en geen eigen business development meer.
2. Herpositioneren van lopende programma's. Alle economische inzet vanuit de gemeente moeten we coronaproof maken. De meeste programma's kunnen gewoon doorgaan maar zullen zich op basis van deze agenda herpositioneren.
3. Enecomiddelen; een deel van de voorgestelde maatregelen wordt gefinancierd uit de verkoop van Eneco. Het college heeft hierover al enkele besluiten genomen. De komende periode zullen er naar verwachting aanvullende besluiten worden genomen.
4. Intensiveren; het college kan eventueel besluiten tot intensivering
5. Cofinanciering; economische ontwikkeling is per definitie samenwerking. In de stad,

in de regio, in de provincie, met het Rijk en met Brussel. Rotterdam doet het nog te vaak zelf terwijl samenwerken meer oplevert. De komende periode zetten we nog actiever in op economische samenwerking en op de financiering van projecten en programma's met regionale en (inter)nationale uitstraling.

De volgende maatregelen zijn reeds besloten, of worden voor de begroting 2021 ter besluitvorming voorgelegd aan de gemeenteraad en zijn/gaan nog in 2020 in uitvoering:

- Rotterdams Scholingsfonds
- Smart Health tech campus
- Digideal E-health
- MKB010>>Next
- Versnelling ETB/brede energievouchers
- Energietransitiefonds
- Herstel economische aantrekkingskracht (binnen)stad
- 7 Stadsprojecten
- Versnelling woningbouw
- Recoveryplan leisure
- Vouchers aan startups voor innovatietrajecten tbv MKB en multinationals
- Financiering proof of concept (UNIIQ)
- Mobiliteitsinnovatie oa Mobility city innovation campus
- Digitale voorbeeldstad & CDO office
- (verlengen) Noodsteun culturele en sport instellingen en Rotterdamse iconen
- Inrichten Coronaloket

Maatregelen genoemd onder prioriteren worden de komende 1 à 2 jaar uitgewerkt en worden gefinancierd vanuit de vijf hiervoor genoemde financieringsstromen.

Bijlage 1: overzicht leden regiegroep en externe klankbordgroep

Regiegroep

Frank van Oort	Erasmus Universiteit Rotterdam
Rinke Zonneveld	InnovationQuarter
Broer Duursma	MRDH
Wilbert Lek	Rotterdam Partners
Barbara Kathmann	gemeente Rotterdam
Petra de Groene	gemeente Rotterdam

Externe klankbordgroep

Pieter van Klaveren	MKB Rotterdam
Lars Crama	Up! Rotterdam
Farid Darkaoui	PRIO
Maj Elmar	VNO-NCW
Hamit Karakus	Platform31
Jacob van der Goot	Raad voor kunst en Cultuur
Peter Blange	Rotterdam Topsport
Mark Dijk	HbR
Sander de Jongh	Voor Goed
Ronald van Raaij	Rabobank Rotterdam
Derk Loorbach	Erasmus Universiteit Rotterdam
Ron Kooren	Albeda college
Philippe Raets	Zadkine
Arjan van Klink	Hogeschool Rotterdam
Anousjka Imambaks	Venture cafe
Wolter Leiseboer	Ministerie EZK
Larissa van der Lugt	Erasmus Universiteit Rotterdam
Pinar Coban	Provincie Zuid-Holland